

ΜΑΡΙΟΣ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΙΧΝΗ

Π Ρ Ο Ε Λ Ε Υ Σ Ι Σ
Π Ρ Ο Σ Ε Λ Ε Υ Σ Ι Σ
Δ Ι Ε Λ Ε Υ Σ Ι Σ

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ
HUMAN TRACE

MARIOS SPILIOPOULOS HUMAN TRACE

ΕΛΕΥΣΙΝΑ-ΑΙΣΧΥΛΕΙΑ 2008 / ELEUSIS-AESCHYLEA 2008

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΔΗΜΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

ΜΑΡΙΟΣ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ / MARIOS SPILIOPOULOS
ΕΛΕΥΣΙΝΑ-ΑΙΣΧΥΛΕΙΑ 2008 / ELEUSIS-AESCHYLEA 2008

ΧΟΡΗΓΟΣ / SPONSOR

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

NATIONAL BANK
OF GREECE

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Βάσις Τσοκόπουλος

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Βάσω Αβραμοπούλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Τίνα Χάρη

ΚΕΙΜΕΝΑ
Ευθύμιος Λαζόγκας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Μαργαρίτα Ζαχαριάδη
Geoffrey Cox

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Εριφύλη Αράπογλου
A4-artdesign

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
Βούλα Ανδρώνη
Οδυσσεύς Βαχαρίδης
Καμίλο Νόλλας
Χρίστος Σιμάτος
Μάριος Σπηλιόπουλος
Τζέλη Χατζηδημητρίου

ΠΑΡΑΓΩΓΗ
Εκδόσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Ιπποκράτους 118, 114 72 Αθήνα
τηλ.: 211 3003500
fax: 211 3003562
www.metaixmio.gr
metaixmio@metaixmio.gr

CATALOG

COORDINATION - EDITING
Vassias Tsokopoulos

ARTISTIC SUPERVISION
Vasso Avramopoulou

TEXT EDITING
Tina Hari

TEXTS
Efthymios Lazongas

TRANSLATION
Margarita Zachariade
Geoffrey Cox

DESIGN
Erifli Arapoglou
A4-artdesign

PHOTOGRAPHIES
Voula Androni
Odysseas Vaharidis
Kamilo Nollas
Christos Simatos
Marios Spiliopoulos
Tzeli Hatzidimitriou

PRODUCTION
METAICHMIO Publications

118 Ippokratous, 114 72 Athens
tel.: 211 3003500
fax: 211 3003562
www.metaixmio.gr
metaixmio@metaixmio.gr

ΕΚΘΕΣΗ

ΒΟΗΘΟΙ
Κατερίνα Αθανασίου
Βούλα Ανδρώνη
Αντρέας Αραπάκης
Αντώνης Λακίδης
Γιώργος Σπυρόπουλος

ΟΠΕΡΑΤΕΡ
Θόδωρος Βογιατζίδης
Νίκος Γιαννούλος
Μάριος Σπηλιόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΦΩΤΙΣΜΟΥ
Κων/νος Ποταμιανός

ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ
Φάνης Δανιήλ

ΜΟΝΤΑΖ ΕΙΚΟΝΑΣ ΚΑΙ ΗΧΟΥ
Θόδωρος Βογιατζίδης
Κώστας Δρακονταειδής

ΗΧΗΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ
Κώστας Μόσχος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΒΙΝΤΕΟ-ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ-
ΗΧΗΤΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ
Γιάννης Μαλατάντης

ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΟΙ
Θανάσης Κωνσταντινίδης
Γιώργος Λιάπης

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ
Βούλας Ανδρώνη
Γιάννη Καλομενίδη
Γιώργου Παυλόπουλου
Βαγγέλη Τσάκου
Κων/νου Ανδρώνη
Πολιτιστικού Οργανισμού
Δήμου Ελευσίνας

EXHIBITION

ASSISTANTS
Katerina Athanassiou
Voula Androni
Andreas Arapakis
Antonis Lakides
Yorgos Spyropoulos

CAMERAMEN
Thodoros Vogiatzides
Nikos Yannoulos
Marios Spiliopoulos

LIGHTING
Constantinos Potamianos

CONSTRUCTIONS
Fanis Daniil

IMAGE & SOUND EDITING
Thodoros Vogiatzides
Costas Drakondaides

SOUND ENVIRONMENT
Costas Moschos

VIDEO EQUIPMENT
& SOUND INSTALLATION
Yannis Malatandes

ELECTRICIANS
Thanassis Constandinides
Yorgos Liapis

PHOTOGRAPHIC CREDITS
COURTESY OF
Voula Androni
Konstantinos Andronis
Yannis Kalomenides
Yorgos Pavlopoulos
Vangelis Tsakos
Cultural Organization
of the Municipality of Eleusina

ISBN 978-960-501-056-0

© Μάριος Σπηλιόπουλος και Πολιτιστικός Οργανισμός Ελευσίνας
© Marios Spiliopoulos and Cultural Organization of the Municipality of Eleusina

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του βιβλίου και του DVD.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

Παγκάλου και Κίμωνος 11, Ελευσίνα 19 200
τηλ.: 210 5565600, info@aisxylia.gr, www.aisxylia.gr

ΜΑΡΙΟΣ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΙΧΝΗ

Π Ρ Ο Ε Λ Ε Υ Σ Ι Σ

Π Ρ Ο Σ Ε Λ Ε Υ Σ Ι Σ

Δ Ι Ε Λ Ε Υ Σ Ι Σ

MARIOS

SPILIOPOULOS

HUMAN TRACE

MARIOS SPILIOPOULOS HUMAN TRACE

ΕΛΕΥΣΙΝΑ-ΑΙΣΧΥΛΕΙΑ 2008 / ELEUSIS-AESCHYLEA 2008

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΔΗΜΟΥ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ ΘΕΡΜΑ την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος για την ευγενική χορηγία του καταλόγου και κυρίως την κ. Όλγα Μεντζαφού, που κατανόησε και υποστήριξε το έργο μου. // Τους φωτογράφους Καμίλο Νόλλα, Οδυσσέα και Γιάννη Βαχαρίδη, Τζέλη Χατζηδημητρίου, Βούλα Ανδρώνη και Χρίστο Σιμάτο για την ευγενική παραχώρηση των πολύτιμων φωτογραφιών τους. Σε αυτούς στηρίχθηκε η έκδοση του καταλόγου. // Τον πρόεδρο του πολιτιστικού οργανισμού Γαβριήλ Καμπάνη για την ψυχολογική ενθάρρυνση και την αποτελεσματικότητά του. // Τον υπεύθυνο της πινακοθήκης Γιώργο Σκιάνη, που «κατοίκησε» από την πρώτη στιγμή μέσα στο έργο μου, προσφέροντας το χρόνο του, τον εαυτό του και τη δημιουργική του φαντασία. // Τους ακάματους φίλους μου και συνοδοιπόρους Δημήτρη και Βούλα Ανδρώνη, που με αγκάλιασαν και συνέπασχαν μαζί μου τον ενάμιση χρόνο της προετοιμασίας του έργου. Η συνεισφορά τους ήταν καθοριστική. // Τον άοκνο και αφοσιωμένο συλλέκτη κ. Γιάννη Καλομενίδη, που μου εμπιστεύθηκε το πολύτιμο ιστορικό και φωτογραφικό αρχείο του. // Ευχαριστώ τον οπερατέρ Νίκο Γιαννούλα. // Για την πολύτιμη βοήθειά του στα γυρίσματα τον φίλο καλλιτέχνη Θόδωρο Βογιατζίδη που μαζί με τον Κώστα Δρακονταειδή έκαναν το μοντάζ του υλικού και ανέδειξαν τα νίдео σε ολοκληρωμένες ταινίες μικρού μήκους. // Χωρίς τη συνεισφορά του ευγενικού φίλου Γιάννη Μαλατάντη στην απόκτηση και τη συστηματική υποστήριξη του ψηφιακού εξοπλισμού δεν θα ήταν εφικτή η πραγματοποίηση του γιγαντιαίου αυτού εγχειρήματος. Τον ευχαριστώ από ψυχής. // Ευχαριστώ τον φίλο Φάνη Δανιήλ που επωμίστηκε τις δύσκολες κατασκευές του έργου. // Τον Κωνσταντίνο Ποταμιάνο που επιμελήθηκε το φωτισμό των χώρων.

Ευχαριστώ επίσης τους εργαζομένους στο Δήμο Ελευσίνας που βοήθησαν, την κοινωνική υπηρεσία του Δήμου Ελευσίνας, το σύλλογο Μικρασιατών, καθώς και τον πρόεδρο των παλεμάχων του Πανελευσινακού κ. Νίκο Αδάμ. // Ευχαριστώ τους φίλους Κατερίνα Αθανασίου και Αντώνη Λακίδη, και τους παλιούς φοιτητές μου Γιώργο Σπυρόπουλο και Ανδρέα Αραπάκη, που αγόγγυστα προσέφεραν τη βοήθειά τους. // Ευχαριστώ τέλος τους μαθητές και τους δασκάλους των δημοτικών σχολείων της Ελευσίνας, που περπάτησαν, τραγούδησαν και πρόσφεραν τα παπούτσια τους σ' αυτή τη σύγχρονη Ελευσίνια πομπή, καθώς και τους πολλούς Ελευσίνιους φίλους που βοήθησαν ο καθένας με τον τρόπο του. // Ευχαριστώ ακόμα από ψυχής τον Ευθύμιο Λαζόγκα για το διεισδυτικό του κείμενο που ανέδειξε την «ψυχή» του έργου μου, και για τη βοήθειά του στα κείμενα για την ιστορία της Ελευσίνας. // Τον φίλο ιστορικό Βάσια Τσοκόπουλου για την ανιδιοτελή και ακούραστη προσφορά του στην οργάνωση και επιμέλεια όλου του υλικού. // Την Τίνα Χάρη που επιμελήθηκε την έκδοση και έκανε τις τυπογραφικές διορθώσεις. // Ιδίως τη φίλη μου Βάσω Αβραμοπούλου καθώς και τη συνεργάτιδά της Εριφύλη Αράπογλου για το σχεδιασμό του καταλόγου.

Μ. Σ. 2010

I WOULD LIKE TO EXPRESS MY WARMEST THANKS to the National Bank of Greece for its kind sponsorship of the catalogue, and particularly Ms Olga Mentzafou, who has shown an understanding of and support for my work. // Also to the photographers Camillo Nolla, Odysseas and Yannis Vaharidis, Tzeli Hatzidimitriou, Voula Andronis, and Christos Simatos for kind and much-valued permission to use their photographs. The publication of the catalogue relied upon them. // To the President of the Cultural Organisation, Gavriil Kambanis, for his psychological encouragement and his effectiveness. // To Yorgos Skianis, in charge of the gallery, who from the first moment 'dwelt' in my work, giving his time, himself, and his creative imagination. // To my tireless friends and fellow-travellers Dimitris and Voula Andronis, who took me to their heart and suffered with me for the year and a half needed for the preparation of the work. Their contribution was decisive. // To the indefatigable and dedicated collector Mr Yannis Kalomenides, who entrusted his invaluable historical and photographic archive to me. // I would like to thank the cameraman Nikos Yannoulas. For his valued help in the filming, my friend the artist Thodoros Voyatzides, who together with Costas Drakontaeidis was responsible for the montage of the material and turned the videos into integrated short-length films. // Without the contribution of my kind friend Yannis Malatantis in acquiring and systematically supporting the digital equipment the realisation of this gigantic undertaking would not have been possible. He has my wholehearted thanks. // I would like to thank my friend Fanis

Daniil, who took responsibility for the difficult constructions of the project. // Also Constantinos Potamianos, who designed the lighting of the scenes. // My thanks go to the employees of the Municipality of Eleusina who assisted, the Municipality's social services, the Asia Minor Association, and the President of the Paneleusiniakos veterans, Mr Nikos Adam. // I would also like to thank my former students Yorgos Spyropoulos and Andreas Arapakis, who uncomplainingly provided their assistance. // My thanks also go to the students and teachers of Eleusina's primary schools, who walked, sang, and provided their shoes in this latter-day Eleusinian procession, as well as the many friends from Eleusina who helped, each in his/her own way. // I also thank from the bottom of my heart Dr Efthymios Lazongas for his penetrating text, which brought out the 'soul' of my project, and for his help with the texts on the history of Eleusina. // My thanks to my friend the historian Vassias Tsokopoulos for his selfless and untiring contribution to the organisation and editing of all the material. // To Tina Hari, who edited the publication and was responsible for the proof-reading. // Particularly to my friend Vasso Avramopoulou, and her assistant Eriphyli Arapoglou for the designing of the catalogue.

M.S. 2010

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ ορίζεται σαν ένα τοπίο από εικόνες αντιφατικές που προκαλούν την καλλιτεχνική έκφραση και το ενδιαφέρον των δημιουργών. // Η μακραίωνη πνευματική παράδοση, οι απόηχοι αρχαίων μύθων και μυστηρίων, αναμειγμένα μέσα στο αστικό τοπίο του βιομηχανικού αλλά και του μεταβιομηχανικού παρόντος, είναι ο καμβάς όπου ακουμπά η καλλιτεχνική δημιουργία. // Μέσα από θεσμούς όπως του φεστιβάλ Αισχυλείων η πόλη, ταπεινή στα ταπεινά και μεγάλη στα μεγάλα, όπως θα έλεγε και ο Πίνδαρος, αναζητά το ζωντανό παρόν της και καταθέτει τους προβληματισμούς της μέσα από πολιτιστικές δράσεις αξιοποιώντας όλα τα σύγχρονα μέσα έκφρασης. Ο Μάριος Σπηλιόπουλος, σημαντικός Έλληνας εικαστικός, ήταν ο προσκεκλημένος του φεστιβάλ Αισχυλείων για το 2008. Με την εικαστική του εγκατάσταση *Ανθρώπων Ίχνη* στο χώρο του Ελαιουργείου, χαράσσει μια γραμμή που ενώνει την ιστορία, τη μνήμη και τις ψυχές των ανθρώπων. Στα βήματα αυτών των ανθρώπων βρέθηκε για μήνες και περπάτησε μαζί τους, δημιουργώντας μια σύγχρονη Ελευσίνια πομπή, ορίζοντας μέσα από τη συλλογική μνήμη το νέο το πρόσωπο της Ελευσίνας. // Η σύγχρονη καλλιτεχνική έκφραση διερευνά και προτείνει τη νέα εικονολογία του παρόντος, και η δική μας ευθύνη είναι να διατηρούμε ανοικτή και χωρίς προκατάληψη την επαφή με την καλλιτεχνική έκφραση. Το ζωντανό παρόν στεριώνει ένα βέβαιο μέλλον και εδώ ο λόγος των καλλιτεχνών, αναγκαίος όσο ποτέ, συμβάλλει ώστε τα έργα των ανθρώπων να αντέξουν μέσα στο χρόνο. Θέλω να ευχαριστήσω όλους όσους για χρόνια τώρα συμβάλλουν με τις ιδέες τους στο νέο όραμα της Ελευσίνας ως πόλη του πολιτισμού, κάτι που εδώ και χρόνια διεκδικούμε. Από τη δική τους ενέργεια και γενναία προσφορά αντλούμε δύναμη και κουράγιο για τη συνέχεια. // Να ευχαριστήσω τον Μάριο Σπηλιόπουλο για το εξαιρετικό έργο που μένει σαν ιστορική παρακαταθήκη πλέον στην πόλη μας, αλλά και όσους συμμετείχαν, και ήταν πολλοί, στην υλοποίησή του. // Πολλές ευχαριστίες στο χορηγό μας, την Εθνική Τράπεζα, που για χρόνια τώρα μας διαθέτει το χώρο για την τέλεση του φεστιβάλ όσο και για τη χορηγική της συμμετοχή στην έκδοση αυτού του βιβλίου. Χωρίς και τη δική τους συμμετοχή πολλές ιδέες θα παρέμεναν ακόμη και σήμερα απραγματοποίητες.

Γιώργος Αμπατζόγλου
Δήμαρχος Ελευσίνας

THE FACE OF ELEUSINA is like a landscape composed of contradictory images, calling out for artistic attention and expression. // A centuries-long spiritual tradition, echoes of ancient myths and mysteries – all mixed together within this modern industrial and post-industrial setting – provide a rich canvas for artistic creation. // Through such institutions as the Aeschylea Festival, our town, humble in the face of humble times and great in the face of greatness, as Pindar would say, is searching for its modern identity and pursuing this quest via cultural activities which employ every possible means of modern expression. Marios Spiliopoulos was the official guest-artist of the 2008 Aeschylea Festival. With his installation entitled *Human Trace* at the old Olive Press and Soap Works, he draws a line connecting history, memory and the souls of men. For months, following in the footsteps of these people, he strode along beside them creating a modern-day Eleusinian procession and discovering within their collective memory the new face of Eleusina. // Modern forms of artistic expression examine and propose a new iconography for the present, and our responsibility is to remain open and without prejudice in its presence. The lively present supports a certain future, and here the words of artists, crucial as never before, help make sure that the works of man survive the test of time. Therefore, I would like to thank all of those who, for years now, have contributed their ideas to a new vision for Eleusina – as a city of culture – a vision we have championed for so long. From their energy and generous contributions we draw courage and strength to continue this effort. // I would also like to thank Marios Spiliopoulos for this exceptional work of art, which will remain as an historical trust for our town, as well as all of those, and they were many, who participated in its realization. // Finally, I would like to offer special thanks to our sponsor, the National Bank of Greece, who, for years now, has provided the space for the Festival and has sponsored the publication of this book. Without their participation, many good ideas would still remain unrealized.

Yorgos Abatzoglou
Mayor of Eleusina

Η ΕΛΕΥΣΙΝΑ ΕΙΝΑΙ ΙΣΩΣ Η ΠΟΛΗ που συνδέθηκε στα νεότερα χρόνια, όσο καμία άλλη, με το κύμα της εκβιομηχάνισης της Ελλάδας. Είναι η πόλη με τους περισσότερους ανεργούς βιομηχανικούς χώρους που συνδέονται άρρηκτα με την οικονομική και πολιτιστική της ταυτότητα και συγκαταλέγονται, λόγω της υψηλής ιστορικής και αισθητικής τους αξίας και της αξιόλογης αρχιτεκτονικής τους, στην πολιτιστική κληρονομιά του τόπου μας. // Συνεπώς, η ανάπτυξη των ιστορικών βιομηχανικών κτιρίων και η ανάδειξη της αισθητικής τους ιδιαιτερότητας, η διατήρηση και προστασία των αρχιτεκτονικών τους χαρακτηριστικών, η ανάπτυξη του περιβάλλοντος χώρου τους, η αρχιτεκτονική τους ανανέωση, η αξιοποίηση και αναβάθμισή τους, αποτελεί υποχρέωση όλων μας. Η πολεοδόμησή τους και ο χαρακτηρισμός τους ως χώρων πολιτισμού αποδεικνύει έμπρακτα τη βούλησή μας. Η διοργάνωση των Αισχυλείων, μεταξύ τους και οι μεγάλες εικαστικές εγκαταστάσεις των τελευταίων ετών (Β. Ξένου, Θόδωρος, Κ. Λεμού) και φέτος του Μάριου Σπηλιόπουλου, δηλώνουν την άρρηκτη σχέση τους με την τέχνη, το μεγαλείο τους και την αναγκαιότητα να αποτελέσουν διαχρονικά κελύφη πολιτισμού. // Μόνο έτσι θα μπορέσουμε να αναβαθμίσουμε ριζικά το πολιτικό και κοινωνικό μας τοπίο και να αποκτήσουμε σφρίγγος και επιρροή ως πόλη. Στοιχεία ικανά να αποτρέψουν δυσμενείς απόψεις για το ύφος και την προοπτική που θέλουν οι πολίτες να δώσουν στην Ελευσίνα.

Γαβριήλ Καμπάνης
 Πρόεδρος του Πολιτιστικού Οργανισμού
 του Δήμου Ελευσίνας

ELEUSINA IS A TOWN which, in recent years, displays like no other the course of Greece's industrialization. It has the greatest number of abandoned plants and factories, which are integrally linked to its economic and cultural identity and which feature prominently, thanks to their high aesthetic, historical and architectural qualities, in the cultural heritage of our area. // Consequently, the restoration of these historic industrial buildings and the highlighting of their aesthetic character, their conservation and the protection of their architectural features, the remodelling of their surrounding environment, their architectural renewal, and their upgrading and use – all of these things amount to an obligation for us. The re-assimilation of these buildings in the townscape and their characterization as cultural spaces is a tangible indication of our will. These spaces, deeply connected with art, have demonstrated their greatness and their ongoing importance in the cultural life of Eleusina through their hosting of the Aeschylea Festival, major art exhibitions held over the past few years (V. Ksenou, Thodoros, K. Lemou) and, this year, with the exhibition of Marios Spiliopoulos. // This is the only way we can hope to radically improve our cultural and social life and to inject new vigor into our town, to elevate our town's status. This is the best way to counter any unfortunate trends – to stay on the path the citizens of Eleusina have chosen to take.

Gabriel Kambanis
President of the Cultural Organization
of the Municipality of Eleusina

Η ΦΕΤΙΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΙΟΥ ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ είναι η συνέχεια μεγάλων εικαστικών γεγονότων που φιλοξενούνται στο πλαίσιο του φεστιβάλ των Αισχυλείων, γεγονότων που έχουν προσδώσει στο φεστιβάλ τον ξεχωριστό και ιδιαίτερο χαρακτήρα του. Τα έργα *Ανθρώπων ίχνη* καταλαμβάνει ένα μεγάλο τμήμα από τα 17.000 τ.μ. του παλιού Σαπωνοποιείου Χαρίλαος - Κανελλόπουλος όπου με video προβολές φωτογραφικό υλικό και *in situ* εγκαταστάσεις συμβολικά ξαναλειτουργεί το εγκαταλελειμμένο εργοστάσιο, αλλά αυτή τη φορά στο πλαίσιο της ιστορίας της πόλης και των ανθρώπων της. // Το έργο αυτό είναι το αποτέλεσμα μιας εξαντλητικής εργασίας που ξεκίνησε σιωπηρά την πορεία της ενάμιση χρόνο πριν, όταν ο Μάριος βρέθηκε για πρώτη φορά στην πόλη μας, τότε που παρασυρμένος από τις μαγικές και μυστικές πηγές που συνεχώς ανακάλυπτε άρχισε να πλάθει το υλικό του για να καταλήξει στο έργο που ο ίδιος ολοκλήρωσε. // Η φθινοπωρινή παρουσία του Μάριου Σπηλιόπουλου στον Ελευσίνιο χώρο δημιουργεί ένα έργο που για τα εικαστικά δρώμενα της χώρας, τουλάχιστον στο μέγεθος και έκταση που αυτό καταλαμβάνει, δεν έχει προηγούμενο. // 4.000 ζευγάρια παπούτσια, προσφορά των κατοίκων της πόλης κάθε ηλικίας, περιφέρουν αθόρυβα ίχνη ποδιών και χαράσσουν μια διαδρομή μισού περίπου χιλιομέτρου δημιουργώντας μια σύγχρονη Ελευσίνια πομπή. // 120 και πλέον ώρες βιντεοσκοπήσεων και δεκάδες φωτογραφίες που ο Σπηλιόπουλος με τη ματιά εικαστικού σκηνοθέτη απλώνει σε διάφορους χώρους του εργοστασίου για να δημιουργήσει μικρά φυλάκια μνήμης, ένα πολιτιστικό παλίμψηστο της ιστορίας της πόλης και των ανθρώπων της. // Δεκάδες μαθητές από σχολεία της περιοχής, παλιοί εργαζόμενοι, πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής, σημερινοί ξένοι μετανάστες, οι ποδοσφαιριστές του Πανελευσινιακού, αναμειγμένοι όλοι με τα πρόσωπα του μύθου και της ιστορίας, από τη Δήμητρα και την Περσεφόνη έως τον Στέλιο Καζατζίδη και τον Θάνο Τσίγκο, δημιουργούν τη μεγάλη πινακοθήκη του χώρου και του τόπου που ο εικαστικός καλλιτέχνης στην περιπλάνησή του στον Ελευσίνιο χώρο, αφηγείται το λόγο τους, την ύπαρξή τους,

Στη δημιουργία αυτού του έργου ο καλλιτέχνης δε στέκεται στις αφηρημένες στιγμές της ιστορίας αλλά πάνω απ' όλα στα πρόσωπα που αποτελούν την πρώτη ύλη της ζωής και γίνονται τα υποκείμενα της δράσης του. Στο μετά-ρεαλισμό του Μάριου Σπηλιόπουλου τα πρόσωπα δεν νοούνται, υπάρχουν, στέκουν ευθυτενή απέναντι στο φακό, τραγουδούν και φωτογραφίζονται, γίνονται οι άμεσοι συνομιλητές του, οι συνδημουργοί του δικού τους έργου, ένα *social production of art*. // «Είμαστε φωνές πολλών ανθρώπων» μας λέει ο καλλιτέχνης και είναι η φράση που συμπυκνώνει το φιλοσοφικό του στοχασμό σ' όλα τα χρόνια της καλλιτεχνικής του σταδιοδρομίας. // Έτσι λειτούργησε και εδώ, όπως ο εξάγγελος σε αρχαίο δράμα, ένας σαμάνος του κόσμου, που, για να μπορέσει όμως να το πετύχει, πρέπει να είναι απαλλαγμένος από το χαρακτηρισμό της καλλιτεχνικής ιδιοφυΐας, αυτό το *«ρομαντικό επνόημα του γοητευτικού ατομισμού»*, όπως έγραφε ο Ρολάν Μπαρτ στο βιβλίο του για το θάνατο του συγγραφέα, γιατί έτσι μπόρεσε να πλησιάσει τους κατοίκους να ξεκλειδώσει τις ψυχές τους και να γίνει ο ίδιος αφηγητής της ιστορίας τους, ο διαμεσολαβητής των ιδεών τους. // Το έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου αφήνει μια λυτρωτική συγκίνηση, απλή στην επαφή αλλά δύσκολη στη σύλληψη, απελευθερώνει τον θεατή και δημιουργεί άλλα δεδομένα για το ρόλο του έργου τέχνης και του κοινού της. // Ο ποιητικός λόγος του καλλιτέχνη, σκαρφαλωμένος στα χαλάσματα του σαπνοποιείου, συμμαχεί με των αιώνων τη σκόνη για να συνομιλήσει με την ιστορία της πόλης, να ψιθυρίσει μια ιστορία του κόσμου.

Γιώργος Σκιάνης
 Μέλος της επιτροπής Αισχυλείων
 Υπεύθυνος λειτουργίας Πινακοθήκης «Α.Κανελλόπουλος»

THIS YEAR'S PRESENTATION OF MARIOS SPILIOPOULOS marks the continuation of a series of major events in the visual arts, which are held under the auspices of the Aeschylea Festival, events which have given this festival its unique and special character. The work entitled *Human Trace* is shown in a large section of the 17,000 square-meter former *Harilaos-Kanellopoulos* Soap Works, where, with video projections, photographic material and in situ installations, the abandoned factory comes symbolically to life again – this time against the backdrop of the history of the city and its people. // This presentation is the result of a truly exhausting endeavor which began its quiet course a year and a half ago, when, finding himself for the first time in our town – and seduced by new magical and mysterious sources of inspiration – Marios began to shape the material that eventually culminated in this exhibition. // This Autumn presentation of Marios Spiliopoulos in this Eleusinian space comprises an event among the artistic happenings in this country, which, at least in terms of sheer size, has no precedent. // 4,000 pairs of shoes donated by Eleusinian residents of every age silently frame a track of footprints, forming a corridor nearly one-half kilometer long to create a modern version of the ancient Eleusinian procession. // The exhibition also involves over 120 hours of video and dozens of photographs, which Spiliopoulos, with his director's eye, displays in different areas of the factory complex in order to create little pockets of memory – a cultural palimpsest of Eleusina's history and the life of its residents. // Photographs of dozens of the area's schoolchildren, former factory workers, refugees from the Asia Minor Disaster, modern-day immigrants, members of the Paneleusiniakos Football Club – all mixed together with images from myth and history, from Demeter and Persephone to Stelios Kazantzidis and Thanos Tsingos – turn this space into an enormous tableau in which the artist, in his wanderings through Eleusina, relates their words and their very existence.

In creating this work, the artist doesn't focus on abstract moments in history but rather on the faces which comprise the raw material of life, the acting individuals. In the meta-realism of Marios Spiliopoulos, these people are not theoretical constructs – they *are*. They stand upright in front of the camera; they sing and are photographed; they become the artist's direct interlocutors, the co-creators of their own social work of art. // "We are the voices of many people" the artist tells us, and it is a phrase which distills the essence of his philosophical reflections throughout the whole of his artistic career. // This is how he has worked here as well – like a messenger in an ancient drama, a shaman of the world, who, in order to succeed, must free himself of all identification with the idea of artistic genius and of "the romantic invention of charismatic individualism", as described by Roland Barthes in his book on the death of the author. // This is how Spiliopoulos was able to approach the residents of Eleusina, to unlock their souls and to become the narrator of their stories, the intermediary of their thoughts and ideas. // The work of Marios Spiliopoulos leaves you with a redemptive emotion, simple in its effect but difficult in conception – a feeling which frees the viewer and creates new bases for the role of a work of art and its audience. // The poetic language of the artist which now runs through the ruins of the old soap factory has formed an alliance with the dust of ages in order to converse with the history of the town, to whisper a history of the world.

Giorgos Skianis

Member of the Aeschylea Festival Committee

Director of Operations of the Art Gallery "L. Kanellopoulos"

« Η τέχνη διαμορφώνει ένα ενδιάμεσο βασίλειο
μεταξύ της ζωής της πραγματικότητας,
που απαγορεύει την επιθυμία,
και του κόσμου της φαντασίας
που την πραγματοποιεί...»

Sigmund Freud, *Das Interesse an der Psychoanalyse*, G.W.VIII

“ Thus art constitutes a region halfway, *Zwischenreich*,
between a reality, which frustrates wishes,
and the wish-fulfilling world of the imagination...”

Sigmund Freud, *The claims of psychoanalysis to scientific interest*, C.E.XIII

Περιεχόμενα Contents

Ανθρώπων Ίχνη /27

του Μάριου Σπηλιόπουλου

Human Trace /27

by Marios Spiliopoulos

1

Ιστορικό Πλαίσιο /35

του Ευθύμιου Λαζόγκα
και του Βάσια Τσοκόπουλου

Historical Framework /35

by Efthymios Lazongas
and Vassias Tsokopoulos

2

Μια μνητική διαδικασία /67

Πρόλογος /67

1. Η πύλη του Σαπωνοποιείου /73
2. Διοικητήριο /81
3. Δρόμοι της προσφυγιάς /89
4. Οι Μύστες /109
5. Βιομηχανικές αναμνήσεις /115
6. Ανάμεσα στο χθές και το σήμερα /127
7. Οι Ιδρυτές /141
8. Πανελευσινιακός Α.Ο. /145
9. Η πλατεία με τη δεξαμενή /159
10. Το Τελεστήριο /181

Επίλογος /195

A Process of Initiation /67

Preface /67

1. The Gate of the Soap Works /73
2. Management Building /81
3. Roads of Flight /89
4. The Initiates /109
5. Industrial Memories /115
6. Between Yesterday and Today /127
7. The Founders /141
8. Paneleusiniakos F.C. /145
9. The Square and the Cistern /159
10. The Telesterion /181

Epilogue /195

3

Βιογραφικό σημείωμα /202

του Μάριου Σπηλιόπουλου

Biographical Note /205

by Marios Spiliopoulos

4

Κείμενα /209

Ένα άλλο έργο... το έργο των θεατών

Texts /231

Another work... the work of the viewers

Ανθρώπων Ίχνη

Προ-έλευσις / Προς-έλευσις / Δι-έλευσις

Human Trace

From / To / Through Eleusina

Μπορούν να γίνουν τα εγκαταλελειμμένα εργοστάσια, εργοστάσια παραγωγής μνήμης; Μπορεί η μνήμη να ξαναδώσει ζωή στις μηχανές και τα τοπία; Η εικαστική μου παρέμβαση *Ανθρώπων Ίχνη* στο Παλιό Ελαιουργείο και Σαπωνοποιείον των Χαριλάου και Κανελλόπουλου της Ελευσίνας αυτό το σκοπό είχε: ένα οδοιπορικό μέσα στο χρόνο. Η Ελευσίνα, τα Ελευσίνια Μυστήρια, η Δήμητρα και η Περσεφόνη, οι Μύστες, οι Μυσταγωγοί, ο Ιεροφάντης, η Ιέρεια της Δήμητρας, οι Ιέρειες Παναγείς, μαζί και από τα ίδια μάρμαρα η παλαιοχριστιανική του Αγίου Ζαχαρία και η Παναγίτσα δίπλα στην «Αγέλαστο Πέτρα». Ίχνη από το Φράγκικο Πύργο που έγινε τσιμέντο το 1953. Στον τόπο αυτό συγκατοίκησαν ο Τιτάνας, ο Κρόνος, η Ίριδα, η Πυρκάλ και λίγο παρακάτω η Χαλυβουργική. Ένα από τα μεγαλύτερα θρησκευτικά κέντρα της αρχαιότητας μετατράπηκε στο πρώτο βιομηχανικό κέντρο του νεοελληνικού κράτους.

Can abandoned factories become memory factories? Can memory bring to life machines and landscapes? My artistic intervention *Human Trace* at the old Harilaos and Kanellopoulos Olive Press and Soap Works in Eleusina had this goal in mind – to act as a kind of travelogue through time. Eleusina, the Eleusinian Mysteries, Demeter and Persephone, Initiates and Initiators, the Hierophant, the Priestesses of Demeter and the Most Pure Priestesses, paleochristian churches of the Virgin Mary and of St. Zacharias, which were built using the same marble, next to the the “Unsmiling Stone”; remains of the Frankish Tower which became cement in 1953. The factories of Titan, Kronos, Iris, Pyrcal, and, a little further down, Halivourgiki – all coexisted in this place – one of the greatest religious centers of antiquity which was transformed into the first industrial center of the modern Greek State.

© Christos Simatos

Πάνω σ' αυτό τον καμβά, με σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα και *in situ* κατασκευές προσπάθησα να επαναλειτουργήσω συμβολικά το Παλιό Ελαιουργείο. Το σημερινό ερειπωμένο βιομηχανικό κέλυφος των 17.705 τ.μ. υπήρξε ένας ζωντανός και ακμαίος βιομηχανικός χώρος. Από την ίδρυσή του, το 1875, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, που έκλεισε, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκβιομηχάνιση της Ελευσίνας και της Ελλάδας συνολικά.

Θεώρησα αυτούς τους τόπους των ερειπίων εργοστάσια παραγωγής μνήμης. Ανέσυρα από τη λήθη τις αναμνήσεις των εργατών που δούλεψαν όλα αυτά τα χρόνια κι έδωσαν «ζωή» στις μηχανές, και τις παρουσίασα ως ένα πολύτιμο ιστορικό και εικαστικό υλικό, γιατί τις θεωρώ «τσιμέντο» της κοινωνικής μας συνοχής.

Στόχος του εγχειρήματος ήταν να συνδεθεί το παρελθόν της πόλης με το παρόν μέσα από τους ανθρώπους και τα μνημεία τους. Στις διαδρομές που βάδισαν οι παλιοί εργάτες περπάτησαν τώρα παιδιά του δημοτικού και του γυμνασίου της πόλης. Μια σύγχρονη Ελευσίνια πομπή με συμμετοχούς, στα οπτικοακουστικά δρώμενα, τους θεατές.

On this canvas, using modern audiovisual means and *in situ* constructions and installations, I tried to bring back to life, symbolically, the old Olive Press. Today's ruined industrial shell of 17,705 square meters was once a lively and prosperous industrial space. From its founding in 1875 until the end of the 1960s, when it closed, the factory played an important role in the industrialization of Eleusina – and of Greece as whole. I considered these ruins as a kind of a memory factory. Out of the well of oblivion I tried to draw forth the memories of those who worked here all those years and gave life to the machines. These memories I presented as a precious historical and artistic resource and I believe that they comprise «the mortar of our social cohesion.»

The purpose of this undertaking was to connect the city's past with its present through people and their monuments and memories. In the corridors once trod by former workers, now walked Eleusina's schoolchildren – in a modern-day Eleusinian procession through audiovisual happenings in which the viewers are the participants.

© Voula Androni

Την πορεία αυτή σηματοδότησαν 4.000 χρησιμοποιημένα παπούτσια τριών γενεών Ελευσινίων, ένα είδος προσφοράς από τους σημερινούς κατοίκους της πόλης. Σε συγκεκριμένους χώρους του εγκαταλελειμμένου εργοστασίου δημιούργησα «φυλάκια μνήμης», δηλαδή, παγίδες της όρασης και της ακοής με στόχο την αναμόχλευση των συγκινησιακών συνειρμών των θεατών.

Το έργο είναι αφιερωμένο σε αυτούς που επιμένουν να ζουν και να θυμούνται· στην Ελευσίνα που έζησε επί αιώνες· και, κυρίως, στα σημερινά παιδιά και τους εφήβους της πόλης που κουβαλούν την ελπίδα της συνέχειας. Πραγματικοί δημιουργοί του έργου όλοι όσοι συγκινήθηκαν από τη μυστική ενέργεια που εκλύει ο τόπος. Σύγχρονοι και παλιότεροι. Όλοι όσοι εμπνεύστηκαν από την Ελευσίνα ως τόπο μυστηρίων, παλιών και σύγχρονων. Η παράθεση μερικών ονομάτων κάνει κατανοητά τα παραπάνω: ο Νίκος Γκάτσος και ο Μάνος Χατζιδάκις με τον «Εφιάλη της Περσεφόνης». Ο ζωγράφος Θανάσης Τσίγκος και ο Στέλιος Καζαντζίδης που επέλεξε να ταφεί εκεί. Ο Φίλιππος Κουτσαφτής με την *Αγέλαστο Πέτρα*. Ο Τάκης Παπαγιαννίδης και ο Βασίλης Λουλές.

This procession was marked by 4,000 old shoes from three generations of Eleusinians – as a kind of offering from the modern-day inhabitants of the city. In specific spaces of the abandoned factory, I also created “guardhouses of memory”, in other words, traps for sight and hearing, designed to stir up emotional associations within the viewer.

This work is dedicated to those who insist on living and remembering; to Eleusina, which has survived through the ages; and, most importantly, to the city’s children and youths, who carry on their shoulders the hope of continuity. The true creators of this work, however, are all those who were moved by the mystic energy of the place – those of today and those of days past – all who have been inspired by Eleusina as a place of mysteries, past and present. The following names explain best what I mean by the above: Nikos Gatsos and Manos Hadjidakis with their song “Persephone’s Nightmare”. The painter Thanassis Tsingos and the singer Stelios Kazantzides, who chose to be buried there. Philippos Koutsaftis with his film *Unsmiling Stone*. Takis Papayiannides and Vassilis Loules.

Ο σημαντικός τοπικός φωτογράφος της περιοχής Βαγγέλης Τσάκος, του οποίου ανασκάλεψα το αρχείο. Ο ακάματος συλλέκτης ιστορικού υλικού Γιάννης Καλομενίδης και φυσικά ο Γιώργος Παυλόπουλος. Η αρχαιολόγος Πόπη Παπαγγελή. Ο σύγχρονος «ιεροφάντης» του έργου Στέλιος Ιορδάνου, εργάτης 40 χρόνια στο σαπωνοποιείο, που περπατάει μέσα στους χώρους του εργοστασίου επικεφαλής 400 μαθητών της Ελευσίνας, σε μια σύγχρονη Ελευσίνια πομπή. Συνδημιουργοί του έργου είναι και όλοι όσοι δώρισαν τις πολύτιμες διηγήσεις τους. Στον εαυτό μου δίνω το ρόλο του συντονιστή. Ή καλύτερα του εμψυχωτή αυτού του εγχειρήματος. Γιατί πιστεύω ότι «είμαστε όλοι φωνές πολλών ανθρώπων». Εν κατακλείδι, το έργο *Ανθρώπων Ίχνη* ανήκει στους κατοίκους της Ελευσίνας. Αυτούς που επιμένουν να μην ξεχνούν. Διότι... «όλβιος όστις της ιστορίας έσχεν μάθησιν».

Μάριος Σπηλιόπουλος
6 Σεπτεμβρίου έως 22 Οκτωβρίου 2008

The important local photographer of the region Vangelis Tsakos, whose archives I ransacked for material. The tireless collector of historical material Yiannis Kalomenidis, and, naturally, Yiorgos Pavlopoulos. The archaeologist Poppy Papangeli. The modern-day "Hierophant" of this work Stelios Iordanou, who worked for forty years at the Soap Works and who walks through these sites at the head of a modern-day Eleusinian procession of 400 students. I also consider as co-creators of this work the numerous people who contributed their precious stories. As for myself, I claim the role of coordinator, or, better yet, that of the animating spirit, because I believe that "we are all the voices of many people". In the end, the work *Human Trace* belongs to the residents of Eleusina, those who insist on not forgetting - because "Happy he who has learned history".

Marios Spiliopoulos
September 6 to October 22, 2008

Οι φωτογραφίες του κεφαλαίου προέρχονται από τα αρχεία των
Βαγγέλη Τσάκου, Γιάννη Καλομενίδη, Κατερίνας Παυλοπούλου και
από το αρχείο του Πολιτιστικού Οργανισμού του Δήμου Ελευσίνας.

The photos of the chapter come from the collections of Vangelis
Tsakos, Yannis Kalomenides, Katerina Pavlopoulou and from the archives
of the Cultural Organization of the Municipality of Eleusina.

ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΙΧΝΗ / HUMAN TRACE

Ιστορικό πλαίσιο Historical Framework

του Ευθύμιου Λαζόγκα και του Βάσια Τσοκόπουλου
by Efthymios Lazongas and Vassias Tsokopoulos

1

Ελευσίνια Μυστήρια Eleusinian Mysteries / Βιομηχανική Ελευσίνα Industrial Eleusina
/ Οι πρόσφυγες The Refugees / Το Ελαιουργείο και Σαπωνοποιείο The Olive Press
and Soap Works / Εργατικό κίνημα Labor Movement / Μαρτυρίες Testimonies

Η Ελευσίς, ήτις μετά την θλίψιν της Δήμητρας, ένεκα της αρπαγής της Περσεφόνης, εορτάς και σκώμματα ευτράπελα έβλεπε, όταν ολόκληρος η πόλις των Αθηνών δια της Ιεράς οδού μετέβαινεν παννύχιος, ίνα παρακολουθήσῃ εν σιγή τα φοβερά μυστήρια της μετουσιώσεως των καρπών, επέπρωτο, αφού εσβέσθῃ πάσα της η ζωή δια της επικρατήσεως του Χριστιανισμού, να ίδῃ νέον ανατέλλοντα ήλιον και νέαν σφριγώσαν δύναμιν εν τοις κόλποις της. Δεν έχομεν πλέον υπερφυσικά δημιουργήματα δια των ευχών των ιερέων της Θεού, αλλά Τιτάνεια αληθώς έργα οφειλόμενα εις το δημιουργικόν πνεύμα του ανθρώπου του εισδύσαντος δια της μελέτης εις αυτά ταύτα τα μυστήρια της φύσεως.

Λεύκωμα της Εκατοντηρίδος. (1921)

Eleusis, which after Demeter's grief due to the abduction of Persephone, witnessed festivals and playfulness; when the whole population of Athens would take the Sacred Road to get there in order to watch in perfect silence the terrible mysteries of the crops' transubstantiation; and after Christianity prevailed, stifling all life, Eleusis was fated to see a new light dawning, a new strength throbbing inside her. Now we don't see anymore supernatural sights invoked by the sacred words of the hierophants, but truly titanic works created by the spirit of Man, who studied and penetrated the very mysteries of Nature.

Centennial Album (1921)

Ιστορικό πλαίσιο

Historical Framework

Θραύσμα της δωρικής ζωφόρου της πρόσοψης των Μικρών Προπυλαίων.
Η μετόπη και τα δύο τριγλύφα απεικονίζουν τα σύμβολα των Μυστηρίων: ένα ρόδακα
σε σχήμα άνθους ροδιάς, ένα δεμάτι σιταριού και πιθανόν τη μυστική κίστη.

Fragment of the Doric frieze from the façade of the Lesser Propylaea
of the Sanctuary. The metope and the two triglyphs show some of the symbols
of the Mysteries: a rosette in the shape of a pomegranate flower, a sheaf
of corn, and, probably, the secret kiste.

THE ELEUSINIAN MYSTERIES were the most important festival in honor of Demeter and her daughter Persephone in the whole of the ancient Greek world. Initiation of the participants into a series of secret ritual acts was a strict requirement for taking part in the Mysteries. Initiation was open to all without exception: men, women, and foreigners, regardless of social class, the sole precondition being a knowledge of the Greek language. Revealing the secrets of the Mysteries was punishable by death. The cycle of the Eleusinian ceremonies was divided into two stages: the Lesser and the Great Mysteries. The Lesser Mysteries, dedicated to Persephone and Dionysus, took place in the month of Anthesterion (February) at the village of Agrae, near the banks of the Illisus river. They included the cleansing and purification of the would-be initiate (mystes) so that he would, a year later, be ready for the Great Eleusinian Mysteries. During the cycle, lasting many days, of the Eleusinian Mysteries *par excellence*, the initiates re-lived the abduction of Persephone by Pluto, god of the Underworld, the wanderings of her mother as far as Eleusis in order to find her, and the return of the "Kore" to life. In symbolic terms, the whole ritual process made reference to the eternal alternation of life with death, and the cycles of fertility, with the burying of the seed (Persephone) in the earth (Pluto), and its constant rebirth.

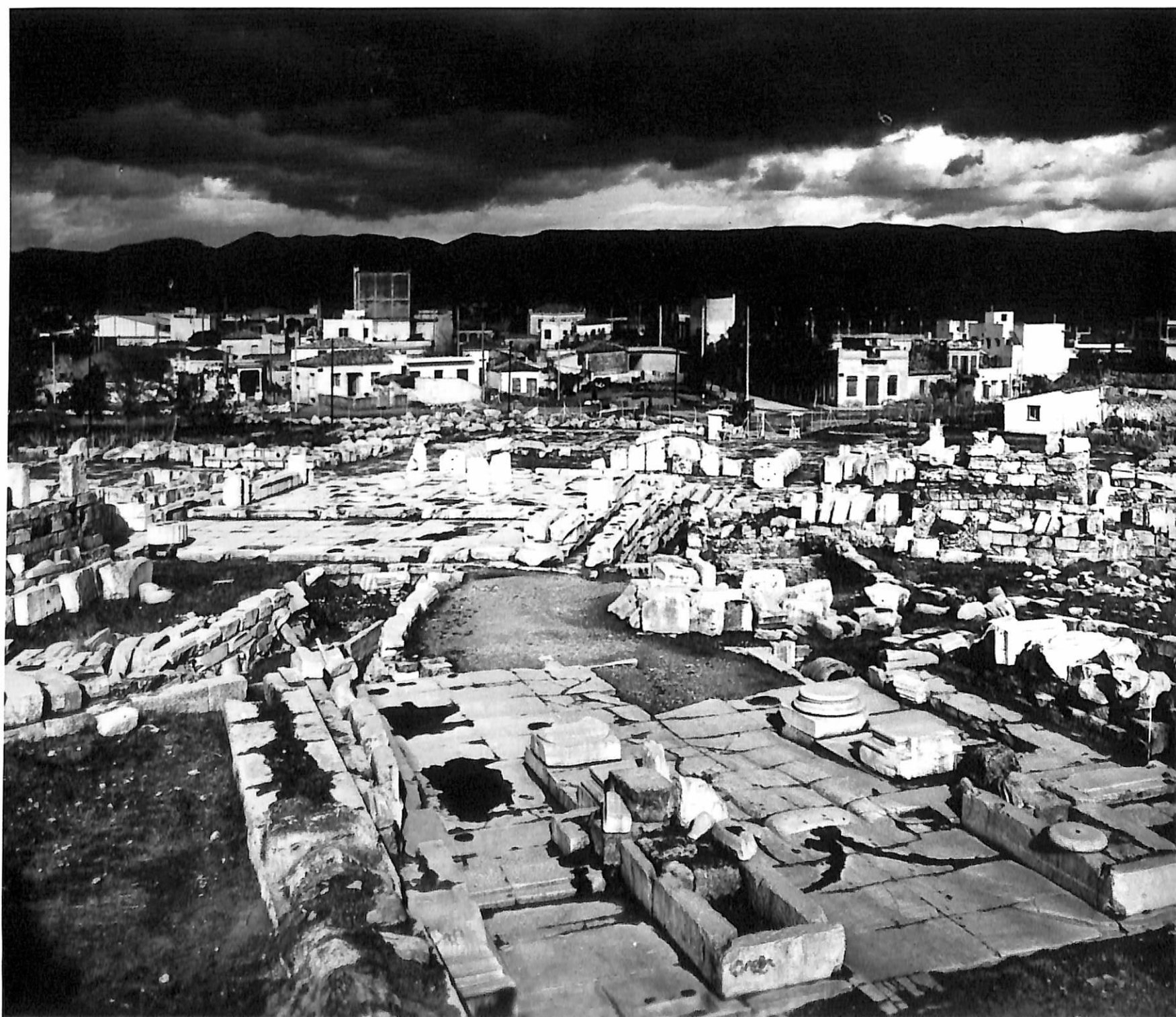
ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ήταν η σημαντικότερη εορτή προς τιμήν της Δήμητρας και της κόρης της Περσεφόνης σε ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Η συμμετοχή στα Μυστήρια απαιτούσε αυστηρά τη μύηση των συμμετεχόντων σε μια σειρά απόρρητων τελετουργικών πράξεων. Η μύηση ήταν ανοιχτή σε όλους ανεξαιρέτως, άνδρες, γυναίκες και ξένους ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξεως, με μοναδική προϋπόθεση τη γνώση της ελληνικής γλώσσας. Η κοινοποίηση των μυστικών των Μυστηρίων τιμωρούνταν με θάνατο. Ο κύκλος των Ελευσινίων τελετών χωριζόταν σε δύο στάδια: τα Μικρά και τα Μεγάλα Μυστήρια. Τα Μικρά Μυστήρια, αφιερωμένα στην Περσεφόνη και τον Διόνυσο, ελάμβαναν χώρα το μήνα Ανθεστηριώνα (Φεβρουάριο) στις Άγρες, κοντά στις όχθες του Ιλισσού. Περιελάμβαναν τον καθαρμό και τον εξαγνισμό του υποψήφιου μύστη, ώστε να είναι έτοιμος ένα χρόνο μετά για τα Μεγάλα Ελευσίνια. Κατά τον πολυήμερο κύκλο των κατεξοχήν Ελευσινίων Μυστηρίων οι μύστες βίωναν την αρπαγή της Περσεφόνης από τον θεό του Κάτω Κόσμου Πλούτωνα, την περιπλάνηση της μητέρας της μέχρι την Ελευσίνα, προκειμένου να τη βρει, και τέλος την επιστροφή της Κόρης στη ζωή.

Άποψη του Ιερού από τη
Βόρεια πλευρά των Μικρών
Προπυλαίων. Στο βάθος
διακρίνονται τα Μεγάλα
Προπύλαια.

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

View of the Sanctuary from
the north side of the Lesser
Propylaea. The Great Propylaea
can be seen in the background.

Photo: Vangelis Tsakos

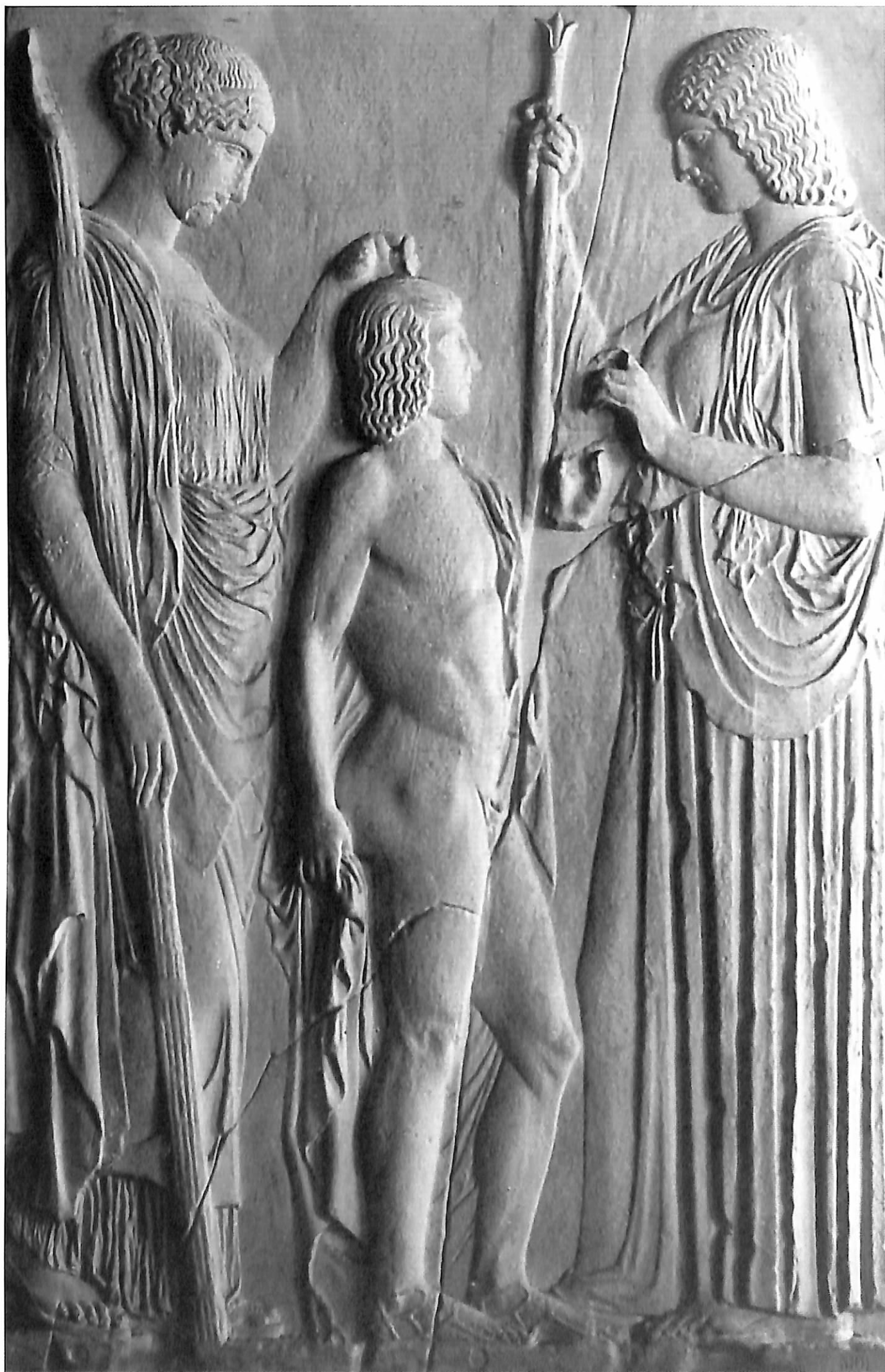

Αναπαράσταση των Ελευσίνιων Μυστηρίων
από το Χορόδραμα Βάσου και Τανάγρας Κανέλλου,
7 Απριλίου 1936.

Re-enactement of the Eleusinian Mysteries
by the Chorodrama of Vassos and Tanagra Kanellou,
April 7, 1936.

Συμβολικά, η όλη τελετουργική διαδικασία παρέπεμπε στην αέναη εναλλαγή της ζωής με το θάνατο, τους κύκλους της γονιμότητας, με την ταφή του σπόρου (Περσεφόνη) στη γη (Πλούτωνας) και τη διαρκή αναγέννησή του. Τα Μεγάλα Μυστήρια άρχιζαν άτυπα τη 14η ημέρα του μηνός Βοηδρομιώνα (Σεπτεμβρίου). Τότε γινόταν η μεταφορά των ιερών αντικειμένων από την Ελευσίνα στην Αθήνα. Στην Ελευσίνα γινόταν μεγάλη θυσία, γνωστή ως «προθύματα», στην Εσχάρα, βωμό στην είσοδο του Ιερού. Ο ιεροφάντης, ο δαδούχος και οι εξηγηταί έφταναν στο Ελευσίνιον των Αθηνών για να προετοιμάσουν τους μύστες. Τη 15η ημέρα του μηνός άρχιζε η κυρίως εορτή, που θα κρατούσε εννέα ημέρες, με τον «αγυρμό» (συνάθροιση) όσων είχαν μυηθεί στα Μικρά Ελευσίνια στην Ποικίλη Στοά της Αρχαίας Αγοράς. Εκεί γινόταν η «πρόρρησις», η προκήρυξη της εορτής από τον Ιεροφάντη, που προειδοποιούσε να μη συμμετάσχουν στα Μυστήρια όσοι είχαν λερώσει τα χέρια τους με φόνο και όσοι ήταν βάρβαροι. Η δεύτερη ημέρα ήταν αφιερωμένη σε καθαρμούς και ονομαζόταν «Άλαδε Μύσται», πθανότατα από τη φράση με την οποία καλούνταν οι συμμετέχοντες να μεταβούν στη θάλασσα για να καθαρθούν.

The Great Mysteries began informally on the 14th day of the month of Boedromion (September). It was then that the sacred objects were brought from Eleusis to Athens. At Eleusis a great sacrifice, known as “prothyma” was offered on the Eschara, an altar at the entrance to the Sanctuary. The Hierophant, the Dadouchos (torch-bearer), and the Exegetai arrived at the Eleusinion temple in Athens in order to prepare the initiates. On the 15th day of the month, the main festival, which would last nine days, began, with the Agyrmos (gathering) in the Painted Portico of the ancient Agora of those who had been initiated into the Lesser Eleusinia. It was there that the “prorrhesis” took place – the proclamation of the festival by the Hierophant, who warned those whose hands were defiled by murder and those who were barbarians not to take part. The second day was devoted to cleansings and was called “Halade Mystai” (Seaward, initiates), most probably from the phrase by which the participants were summoned to go to the sea in order to be cleansed.

Αντίγραφο του Μεγάλου ελευσινιακού αναγλύφου. Πρόκειται για μια μεγάλη στήλη από πεντελικό μάρμαρο διαστάσεων 2.20x155. Χρονολογείται το 430 π.Χ. Βρέθηκε στην Ελευσίνα, στην εκκλησία του Αγίου Ζαχαρία το 1859. Ίσως βρισκόταν μέσα στο Τελεστήριο έχοντας καθαρά λατρευτική χρήση. Ο Τριπτόλεμος (στον οποίο ανέθεσε η Δήμητρα τη διδασκαλία της καλλιέργειας της γης στους ανθρώπους) ή ένας ανώνυμος έφηβος μύστης στέκεται με ευλάβεια ανάμεσα στη Δήμητρα που κρατά το σκήπτρο και την Περσεφόνη με την αναμμένη δάδα. Το πρωτότυπο βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (MAN 126).

The Great Eleusinian Relief: A large stele of Pentelic marble measuring 2.20 x 155. It dates from 430 BC, and was found at Eleusis, in the Church of St Zacharias, in 1859. It perhaps stood in the Telesterion for purely cult use. Triptolemus (to whom Demeter committed the teaching to men of the cultivation of the earth), or an anonymous adolescent initiate, stands reverently between Demeter, who is holding a sceptre, and Persephone, who has a lighted torch. Archaeological Museum (MAN 126).

Ανακατασκευή της νοτιοανατολικής «Αψίδας του θριάμβου» που χώριζε την εξωτερική πλατεία του Ιερού από την πόλη, εκεί όπου οι κάτοικοι έμεναν κατά τη διάρκεια της περιόδου της μύησης.

Reconstruction of the 'Arc de Triomphe' on the south-east; this divided the outer square of the Sanctuary from the city, where the residents stayed during the period of initiation.

Για την τρίτη ημέρα λίγα είναι γνωστά. Γινόταν προσφορά ενός θηλυκού χοίρου στη Δήμητρα και την Κόρη. Την τέταρτη ημέρα οι μύστες παρέμεναν σπίτι τους. Η μέρα αποκαλούνταν Επιδαύρια και ήταν αφιερωμένη στον Ασκληπιό. Οι μύστες σε κατάσταση πένθους, μιμούμενοι τη Δήμητρα, νήστευαν ενώ συγχρόνως ετοίμαζαν τον κυκεώνα (θρεπτικό ποτό από κριθαρόζουμο, μέλι, κατσίκισιο γάλα, και βότανα, όπως «άγρια μέντα» ή παπαρούνα, που διέθετε και ψυχοτροπικές ιδιότητες). Το πρωί της πέμπτης ημέρας, που ήταν η 19η Βοηδρομιώνος, ξεκινούσε η μεγάλη πομπή για την Ελευσίνα. Η πορεία της πομπής είχε ως αφετηρία το εν άστου Ελευσίνιον και είχε ως επικεφαλείς τους ιερείς, τους έφηβους και τις ιέρειες που κρατούσαν τις ιερές κίστες, τα καλάθια με τα μυστικά αντικείμενα και τα δοχεία του κυκεώνα. Τα αγάλματα των ιερειών αυτών κόσμησαν ως Καρυάτιδες αργότερα τα Μικρά Προπύλαια του ελευσίνιου ιερού. Η πομπή ακολουθούσε την οδό Παναθηναίων, διέσχισε την Αγορά και έφτανε στο Δίπυλο και το Ιακχείο, απ' όπου ελάμβανε το άγαλμα του δαδούχου Ίακχου. Οι μύστες που περίμεναν στο Πομπείο, ήταν στεφανωμένοι με μυρτιές και κρατούσαν τα χαρακτηριστικά τους ραβδιά, τους βάκχους.

About the third day little is known. There was an offering of a sow to Demeter and the Kore. On the fourth day the initiates stayed at home. The day was called Epidauria and was dedicated to Asclepius. The initiates, mourning in imitation of Demeter, fasted, while at the same time they prepared the *kykeon* (a nourishing beverage made with barley-water, honey, goat's milk, and herbs, such as wild mint or poppy, which also possessed psychoactive properties). In the morning of the fifth day, which was the 19th of Boedromion, the great procession set out for Eleusis. The route of the procession had as its starting-point the Eleusinion in the city, and it was headed by the Priests, the Epheboi, and the Priestesses, who carried the sacred *kistai* (chests), the lidded baskets with their secret contents, and the vessels containing the *kykeon*. The statues of these priestesses later adorned as Caryatids the Lesser Propylaea of the Eleusis sanctuary. The procession followed the Panathenaic Way, crossed the Agora, and reached the Dipylon and the Iaccheion, from which it took the statue of the torch-bearing Iacchus. The initiates who waited at the Pompeion were crowned with myrtles and held the rods which were typical of them – the so-called *bacchoi*.

1. Η Εσχάρα, ο χαμηλός βωμός της Ρωμαϊκής Περιόδου όπου κατακαίονταν τα μικρά χοιρίδια που αφιερώνονταν στη θεά Δήμητρα. Ίσως κατελάμβανε τη θέση ενός αρχαϊκού βωμού του 6ου αι. π.Χ.

The Eschara, the low altar of the Roman period, where the piglets dedicated to the goddess Demeter were burnt. It perhaps occupied the site of an Archaic altar of the 6th century BC.

2. Το Καλλίχορον Φρέαρ, στην ΒΑ γωνία των Μεγάλων Προπυλαίων, 5ος αιώνας π.Χ. Ανακαλύφθηκε το 1892. Το βάθος του φθάνει τα 6 μέτρα.

The Kallichoron Phrear, in the north-eastern corner of the Great Propylaea, 5th century BC. It was discovered in 1892, and has a depth of 6 metres.

3. Σαρκοφάγος με ανάγλυφη παράσταση της θήρας του Καλυδωνίου κόβρου στην κύρια όψη της, τέλος 2ου ή αρχές 3ου αιώνα μ.Χ.

Sarcophagus with a scene in relief from the hunting of the Kalydonian Boar on the obverse, late 2nd or early 3rd century AD.

Η πομπή έπειτα ακολουθούσε την Ιερά Οδό, έκανε μια στάση στην Ιερά Συκίνη μέχρι που έφτανε τελικά με δάδες στη γέφυρα του Ελευσινιακού Κηφισού. Εκεί υποδέχονταν οι Ελευσίνιοι τα ιερά και τους μύστες. Στο σημείο αυτό ελάμβανε χώρα το έθιμο των γεφυρισμών, που ήταν μια σκηνοθετημένη τελετή αποτροπαϊκού χαρακτήρα, με χοντροκομμένα αστεία, εξ ου και η σημερινή ρήση «άκουσε τα εξ αμάξης». Γνωρίζουμε ότι τελούνταν είτε από μια γριά είτε από μια εταίρα είτε ακόμα από κάποιον άντρα μεταμφιεσμένο σε γυναίκα. Η όλη διαδικασία είχε αφενός ως σκοπό την ανακούφιση των πενθούντων μυστών, των οποίων η πορεία μιμούνταν την αναζήτηση της Κόρης από τη Δήμητρα. Αφετέρου, όμως, ήθελε να παραπέμψει στη Βαυβώ, η οποία σύμφωνα με την παράδοση έκανε, με τις άσεμνες χειρονομίες της, τη Δήμητρα να ξαναγελάσει, ξεχνώντας για λίγο τον πόνο του χαμού της κόρης της. Ήταν πιθανότατα η στιγμή κατά την οποία καταναλώνονταν ο κυκεώνας και έληγε η νηστεία. Τότε θα αντηχούσε από τους μύστες και η κραυγή «Ίακχος». Μια δεύτερη γέφυρα διέσχιζαν επίσης οι μύστες στους Ρειτούς.

The procession then followed the Sacred Way, halted at the Sacred Syke (the area where Demeter first produced the fig-tree), before coming, with torches, to the bridge over the Eleusinian Cephissus river. There the people of Eleusis welcomed the sacred objects and the initiates. It was at this point that the custom of the *gephyrismoi* (abuse from the causeway) took place; this was a staged ceremony of an apotropaic nature with coarse jokes. The expression "to hear it from the wagon", meaning to be thoroughly abused, still used today, has its origins in this. We know that this rite was performed either by an old woman, or by a courtesan, or by a man dressed as a woman. The purpose of the whole performance was, on the one hand, to relieve the mourning initiates whose progress imitated Demeter's search for the Kore. On the other hand, however, it served to recall Baubo, an old woman who, according to tradition, had by her indecent gestures made Demeter laugh again and forget for a little while the pain of losing her daughter. This was in all probability the moment at which the kykeon was consumed and the fast came to an end. Then the cry of "Iacchus!" would be heard from the initiates. They crossed a second bridge at Rheitoi.

ΚΑΤΩ Το κόσμημα του τυμπάνου του αετώματος από τα Μεγάλα Προπύλαια, που απεικονίζει τη μορφή του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου. Αρχαιολογικός χώρος Ελευσίνας.

BELOW The ornamentation of the tympanum of the pediment from the Great Propylaea, depicting the figure of the Emperor Marcus Aurelius. Archaeological site of Eleusis.

Εδώ ίσως έλεγαν το περίφημο σύνθημα: «Νήστευσα, ήπα τον κυκεώνα, πήρα πράγματα από το μεγάλο καλάθι, και αφού ολοκλήρωσα μια τελετή τα έβαλα στο μικρό καλάθι, από όπου τα ξαναέβαλα πίσω στο μεγάλο καλάθι». Η νύχτα περνούσε με ύμνους και χορούς στο Καλλίχορον Φρέαρ (το επονομαζόμενο και Παρθένιον), τον τόπο που κάθισε για πρώτη φορά να ξαποστάσει η Δήμητρα στην Ελευσίνα κατά την απεγνωσμένη αναζήτηση της κόρης της (κατά μίαν άλλη εκδοχή, η θεά, βαθιά θλιμμένη κάθισε στην «αγέλαστο πέτρα», το λοφίσκο πάνω από το Πλουτώνιο. Τη νύχτα της 6ης ημέρας οι μύστες οδηγούνταν από τους μυσταγωγούς στο Τελεστήριο, όπου λόγω του απορρήτου υπάρχει μια συγκεχυμένη εικόνα για το τι πραγματικά εκτυλισσόταν εκεί. Ωστόσο γνωρίζουμε από τις πηγές: «Αν δε φτάσεις στο Ανάκτορο (Τελεστήριο) δεν έχεις μυηθεί». Φαίνεται πως η τελετή χωριζόταν σε τρία διαδοχικά στάδια: 1. Τα «δρώμενα», κατά τα οποία γινόταν αναπαράσταση της ιστορίας της Δήμητρας και της Περσεφόνης, καθώς και της αρπαγής της τελευταίας από τον Άδη και της περιπλάνησης της μητέρας της για να τη βρει.

It was here perhaps that they pronounced the famous formula: "I have fasted, I have drunk the kykeon, I have taken things from the sacred basket, and, having completed a rite, I put them into the small basket, from which I put them back into the large basket." The night was spent in hymns and dances at the Kallichoron Phrear (also called the Parthenion), the place where Demeter sat down for the first time to rest at Eleusis in her despairing search for her daughter (according to another account, the goddess, deeply distraught, sat down on the "unsmiling stone", the hillock above the Ploutonion). On the night of the sixth day, the initiates were taken by the mystagogues to the Telesterion, where, because of the secrecy surrounding the proceedings, there is only a confused picture of what in fact went on there. However, we know from the sources that: "If you do not reach the Anaktoron (Telesterion), you have not been initiated." It seems that the rite was divided into three successive stages: 1. the *Dromena* (the things done), during which there was a re-enactment of the story of Demeter and Persephone, and of the abduction of the latter by Hades, and of her mother's wanderings in the hope of finding her.

Άποψη του Αρχαιολογικού χώρου
View of the Archeological Site

2. Τα «δεικνύμενα», όπου ο ιεροφάντης έμπαινε στο Ιερό και έβγαινε λίγο αργότερα με τα Ιερά αντικείμενα των δυο θεοτήτων, τα οποία επιδείκνυε στους μνημένους. 3. Τα «λεγόμενα», τα οποία μας είναι μεν άγνωστα αλλά η σημασία τους πρέπει να ήταν πολύ μεγάλη, γιατί χωρίς αυτά ο μυσούμενος δε θα μπορούσε να καταλάβει το νόημα των δρώμενων και τη σημασία των δεικνύμενων. Την επόμενη μέρα, την 21η Βοηδρομιώνος, ακολουθούσε το σημαντικότερο στάδιο της μύησης, η «εποπεία». Κεντρικό σύμβολό της ήταν ένα στάχυ, το οποίο φυλασσόταν στο άδυτο του Τελεστηρίου και αφού θεριζόταν τελετουργικά από τον ιεροφάντη, επιδεικνυόταν στους πιστούς ως σύμβολο της ανεξάντλητης δημιουργικής δύναμης της Μητέρας Γης. Στις πηγές αναφέρεται ότι κατά την εποπεία ο ιεροφάντης χτυπούσε ένα ηχείο που παρήγαγε έναν εκκωφαντικό θόρυβο προερχόμενο από τον Κάτω Κόσμο. Μαρτυρείται ακόμα μια μεγάλη φωτιά να βγαίνει από το τελεστήριο και η «επιφάνεια» (φασματική εμφάνιση) της ίδιας της Περσεφόνης στην επιστροφή της από τον Άδη. Η αναγέννηση αυτή συμβολιζόταν και από το στάχυ. Όταν τελείωνε η τελετουργία γινόταν αιώρηση των δαδών από τους μύστες. Γνωρίζουμε ότι τα Μυστήρια υπόσχονταν στους συμμετέχοντες μια ευτυχισμένη μετά θάνατον ζωή, όπως μας λέει και το απόσπασμα του Πινδάρου: «Μακάριος όποιος

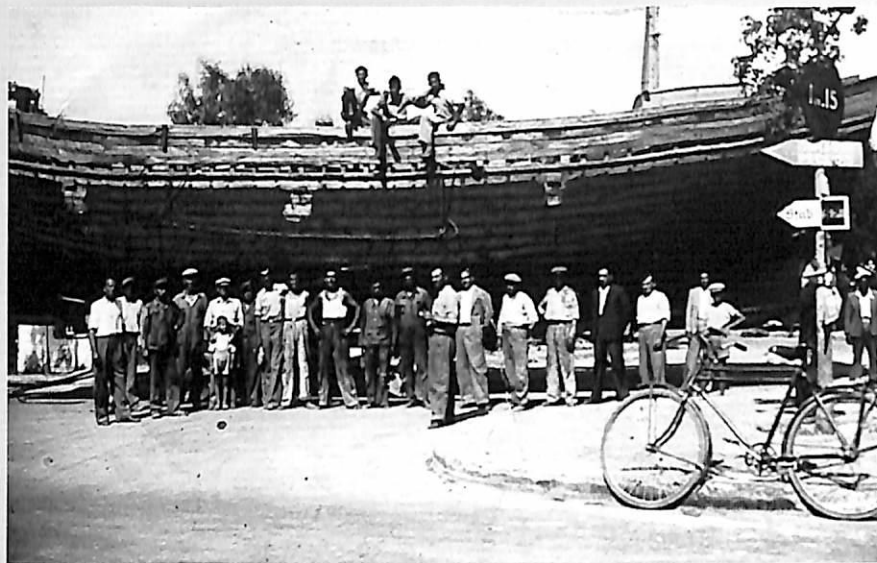
2. The *Deiknymena* (the things shown), in which the Hierophant entered the Sanctuary and came out a little later with the sacred objects of the two deities, which he showed to those being initiated. 3. The *Legomena* (the things said); we do not know what these were, but they must have been of very great importance because without these the initiate could not understand the meaning of the *Dromena* or the *Deiknymena*. On the next day, the 21st of Boedromion, the most important stage of the initiation followed: the *Epopteia*. The central symbol of this was the ear of corn which was kept in the holy of holies of the Telesterion; when it had been ritually reaped by the Hierophant, it was shown to the faithful as a symbol of the inexhaustible creative power of Mother Earth. We are told by the sources that during the *Epopteia*, the Hierophant struck a sounding instrument which produced a deafening noise coming from the Underworld. There is also evidence for a great fire coming out of the Telesterion and the “*epiphaneia*” – phantom epiphany – of Persephone herself on her return from Hades. This rebirth was also symbolised by the ear of corn. When the rite was finishing, there was an elevation of the torches by the initiates. We know that the Mysteries promised to those who took part a happy life after death, as some lines from Pindar confirm: “Happy is he who goes beneath

Ναός της Αρτέμιδος
Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος
Temple of Artemis
Photo: Vangelis Tsakos

πηγαίνει κάτω από τη γη, έχοντας δει εκείνα· γιατί γνωρίζει το τέλος της επίγειας ζωής αλλά και τη θεόσταλη αρχή μιας άλλης». Η όγδοη μέρα, η 22η Βοηδρομιώνος λεγόταν Πλημοχόαι, παίρνοντας το όνομά της από το ομώνυμο αγγείο. Το τελετουργικό της ημέρας αυτής, που ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς, διαδραματιζόταν κατά πάσα πιθανότητα στο Πλουτώνιο. Οι μύστες γέμιζαν αυτά τα αγγεία με ένα υγρό, του οποίου δε γνωρίζουμε τη σύσταση, και αφού τα τοποθετούσαν σε ανατολή και δύση ξαφνικά τα αναποδογύριζαν για να τιμήσουν τους νεκρούς. Τη στιγμή εκείνη απαγγέλλονταν πιθανότατα η «μυστική ρήσις» που είναι γνωστή σε μας ως «ύε, κύε», που σημαίνει «βρέξε, καρποφόρησε». Οι μύστες άφηναν τη συγκεκριμένη κραυγή υψώνοντας το κεφάλι προς τον ουρανό (ύε) και κατεβάζοντας το έπειτα προς τη γη (κύε). Την τελευταία μέρα γινόταν η επιστροφή των μυημένων στην Αθήνα όπου και γινόταν απολογισμός των πεπραγμένων. Τα Ελευσίνια Μυστήρια, των οποίων η καταγωγή χάνεται στους αιώνες άρχισαν να ατονούν σταδιακά με το διάταγμα του Θεοδοσίου (392 μ.Χ.) περί κλεισίματος των αρχαίων Ιερών. Καταργήθηκαν δε τελειωτικά το 396 μ.Χ. όταν ο βασιλιάς των Γότθων Αλάρικος, συνοδευόμενος από χριστιανούς μοναχούς εισέβαλλε στο Ιερό και το κατέστρεψε.

the earth having seen those things; because he knows the end of life on earth, but also the god-sent beginning of another". The eighth day, the 22nd of Boedromion, was called *Plemochoai*, which was the name of the vessels which were used. The ritual of this day, which was dedicated to the dead, took place in all probability in the Ploutonion. The initiates filled these vessels with a liquid, the composition of which is not known to us, and, having placed them on the east and west, they suddenly upturned them to honour the departed. It was probably at that moment that the "secret utterance" was pronounced; this is known to us as "hye, kye!", which means "rain, bear fruit!". When the initiates uttered this cry, they raised their heads to the sky (hye) and then lowered them towards the ground (kye). On the last day, the return of the initiates to Athens took place; and here there was an account given and an assessment of all that had taken place. The Eleusinian Mysteries, whose origins are lost in centuries long gone by, gradually declined after the decree of Theodosius (392 AD) on the closing of the ancient sanctuaries. They were finally abolished in 396 AD, when Alaric, king of the Goths, accompanied by Christian monks, invaded the sanctuary and destroyed it.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ Ελευσίνα 1944

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

LEFT Eleusina 1944

Photo: Vangelis Tsakos

ΚΑΤΩ Άποψη του λιμανιού
της Ελευσίνας

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

BELOW View of the harbor
of Eleusina

Photo: Vangelis Tsakos

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος
Photo: Vangelis Tsakos

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΛΕΥΣΙΝΑ διαμορφωνόταν στις αρχές του 20ού αιώνα σε σημαντικό βιομηχανικό κέντρο παραγωγής, πλάι στον Πειραιά, το Βόλο και τη Σύρο. Η θέση της, μπροστά στη θάλασσα και κοντά στη σιδηροδρομική γραμμή του ΣΠΑΠ (Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου) διευκόλυνε τις επικοινωνίες με χαμηλό κόστος, τη μεταφορά πρώτων υλών και την αποστολή των προϊόντων στην εγχώρια και διεθνή αγορά. Μια νέα γενιά επιχειρηματιών, επιστημονικά καταρτισμένη, με σπουδές στην Ευρώπη, είδε εκεί ένα προνομιακό τόπο επενδύσεων. Μέσα σε μια εικοσαετία εγκαταστάθηκαν μεγάλες, για τα ελληνικά μεγέθη, βιομηχανικές μονάδες: Η Οινοποιητική, το 1900, (η μετέπειτα Ελληνική Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων), που αξιοποίησε ως πρώτη ύλη το πλεόνασμα της σταφιδικής παραγωγής που είχε αφήσει αδιάθετο η μεγάλη σταφιδική κρίση του 1898. Το 1902 ιδρύθηκε το πρώτο εργοστάσιο τσιμέντου, ο Τιτάν (Ανώνυμη Εταιρεία από το 1910), ενώ το 1922 μεταφέρθηκε από τον Πειραιά η Οινοπνευματοποιία Κρόνος. Το 1925 ιδρύθηκε η βιομηχανία βερνικοχρωμάτων Ίρις, ενώ από τα τέλη του 19ου αιώνα αναπτυσσόταν ήδη η παλαιότερη τοπική βιομηχανική μονάδα, το Ελαιουργείο & Σαπωνοποιείο Ελευσίνας.

INDUSTRIAL ELEUSINA took shape in the early twentieth century as an important center of industrial production, alongside Piraeus, Volos, and Syros. Its position facing the sea and near the Piraeus – Athens – Peloponnese Railways line facilitated communications at low cost, the transporting of raw materials, and the dispatch of products to the domestic and international market. A new generation of entrepreneurs, scientifically trained, who had studied in Europe, saw there a privileged site for investments. Within a period of 20 years, industrial units which were large by Greek standards had been established there: the Oinopoietike in 1900 (subsequently the Hellenic Wines and Spirits Company), which exploited as a raw material the surplus currant production which the major currant crisis of 1898 had left unsold. In 1902, the first cement factory – Titan (a joint stock company from 1910) – was set up, while in 1922 the Kronos Winery was transferred from Piraeus. In 1925, the Iris varnish-paints factory was established, while already in the late nineteenth century the oldest local industrial unit, the Eleusina Olive Press and Soap Works, had been developing.

Προσφυγική οικογένεια
που φιλοξενείται στο
Σαπωνοποιείο.
Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

Family of Refugees
at the Soap Works
Photo: Vangelis Tsakos

Η ΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΣΣΙΤΙΩΝ ΤΩΝ ΕΝΟΡΙΩΝ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

Ἐκ τῆς Ἑνορίας Ἀγίου Γεωργίου Ἐλευσίνος ἀνεκοινώθη ὅτι τὰ ἑνοριακὰ συσσίτια Ἐλευσίνος ἐπεξετείναν τὴν εὐεργετικὴν δράσιν των ἐξασφαλίζοντα τροφίμα, γάλα καὶ ἔρπον εἰς 25 παιδία τοῦ μικροῦ χωρίου Μαζί.

Ἐξ ἄλλου, ἀνεκοινώθη ὅτι τὸ Γεωμητήριον Ἐλευσίνος προσέφερεν εἰς τὰ ἑνοριακὰ συσσίτια 2.000 δραχ. εἰς ἀπάντησιν γενικῆς ἐκκλήσεως τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου κ. Γεωργίου Πυρουνάκη. Ἐπίσης ἡ Ἐπαγγελματικὴ Ἑνωσις Ἐλευσίνος δρᾷ χρέος 1.000 διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Οἱ ὁμόκλητοι τῆς Α.Ε. «Χαρίλαος—Κανέλλας» πούλασαν προσέφεραν δραχμὰς 640 εἰς μὴν μὴν τοῦ χημικοῦ Δημητρίου Σιαδήμα.

ΠΑΝΩ Εργατική οικογένεια
στο βαρελόδικο
του Σαπωνοποιείου.

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

ABOVE A family of workers
at the cooperage.

Photo: Vangelis Tsakos

ΚΑΤΩ Άφιξη γυναικών
προσφύγων στην Ελευσίνα.

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

BELOW Women refugees
arrive at Eleusina.

Photo: Vangelis Tsakos

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ. Οι πρώτοι Μικρασιάτες πρόσφυγες που αποβιβάστηκαν στο λιμάνι της Ελευσίνας μέσα σε συνθήκες εξαθλίωσης βρήκαν πρόχειρο κατάλυμα, νερό και φαγητό στο Ελαιουργείο και Σαπωνοποιείο Χαρίλαος και Κανελλόπουλος, έπειτα από απόφαση της διεύθυνσής του. Για πολλούς εξ αυτών το Σαπωνοποιείο αποτέλεσε εκτός από τόπο φιλοξενίας και χώρο της πρώτης τους εργασίας. Η εγκατάσταση προσφύγων από τη Μικρασία μέσα στη δεκαετία του 1920 ενίσχυσε σημαντικά αριθμητικώς το τοπικό εργατικό δυναμικό, που μέχρι τότε προερχόταν από πρώην αγρότες της Ελευσίνας, της Μάνδρας και των Βιλίων. Γύρω στο 1930, τα πέντε μεγάλα βιομηχανικά καταστήματα μαζί με μια δεκάδα μικρότερων απασχολούσαν 1.500 εργάτες, κάνοντας την Ελευσίνα αξιόλογο βιομηχανικό κέντρο. Το 1935 ιδρύθηκε το Εργατικό Κέντρο της πόλης.

THE REFUGEES. The first refugees from Asia Minor to disembark in the port of Eleusis in a wretched condition found makeshift accommodation, water, and food at the 'Harilaos and Kanellopoulos' Olive Press and Soap Works, following a decision taken by its management. For many of these, apart from being a place where they found hospitality, the Soap Works was the location of their first job. The settlement of refugees from Asia Minor in the 1920s significantly strengthened, in terms of numbers, the local workforce, which up till then had been drawn from former farmworkers from Eleusina, Mandra, and Villia. Around 1930, the five major industrial establishments, together with a dozen or so smaller ones, employed 1,500 workers, thus making Eleusina a notable centre of industry. The city's Workers' Center was set up in 1935.

Άποψη από ψηλά του λιμανιού της
Ελευσίνας. Στο βάθος διακρίνονται
οι καμινάδες του Σαπωνοποιείου.

A view of Eleusina's harbor from
above. At the back one can see the
smoke staks of the Soap Works.

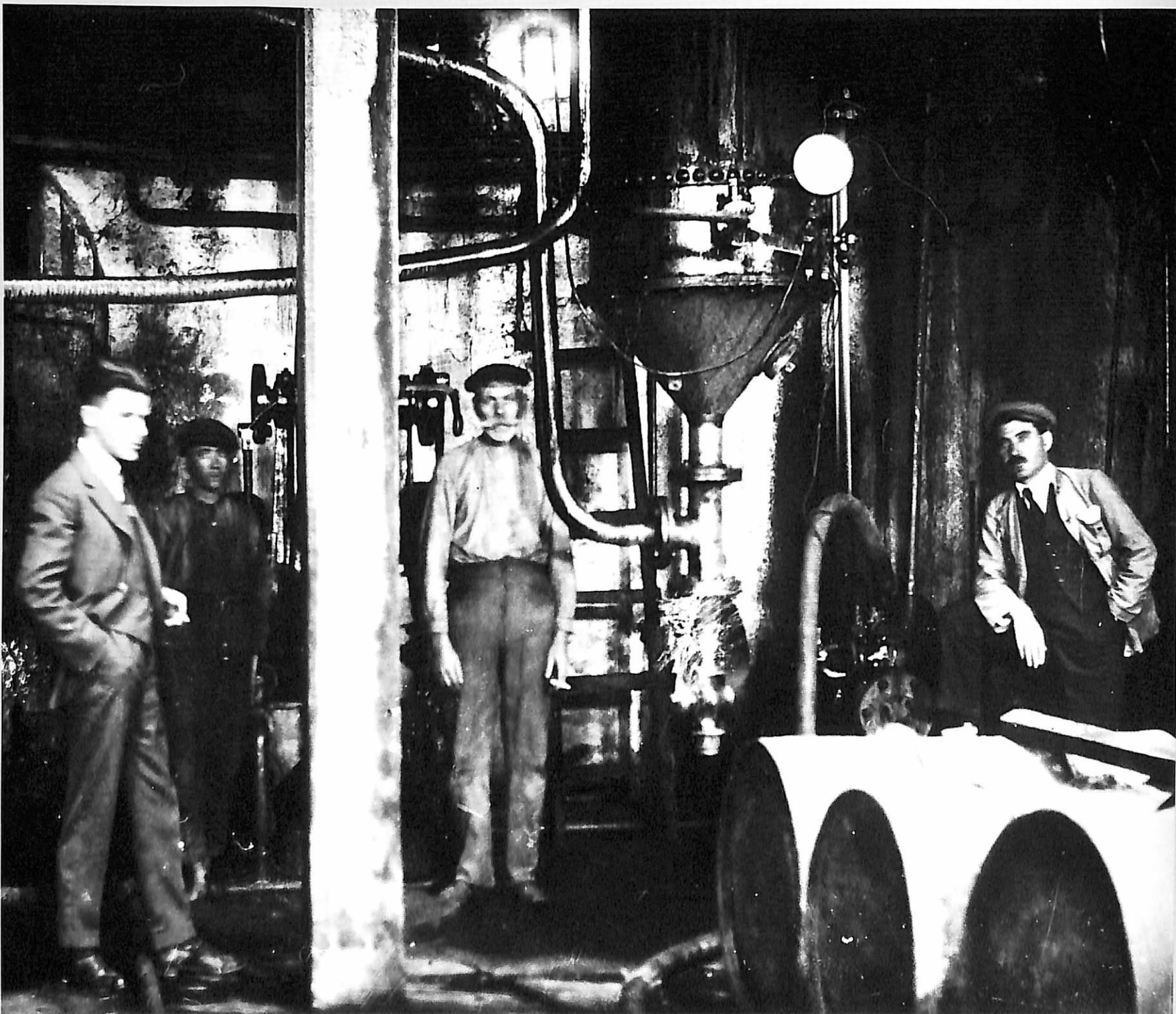
Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος
Photo: Vangelis Tsakos

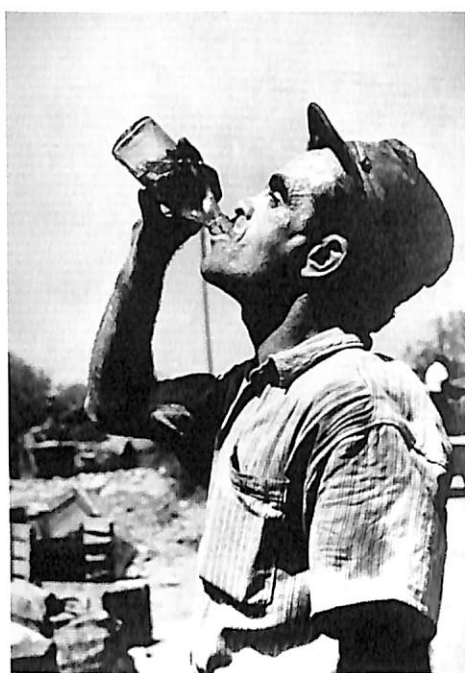
ΤΟ ΕΛΑΙΟΥΡΓΕΙΟ & ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΟ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ ιδρύθηκε το 1872. Ήταν μια εποχή που οι ελληνικές Κυβερνήσεις προσπαθούσαν να προσελκύσουν κεφαλαιούχους του παροικιακού Ελληνισμού για επενδύσεις στην Ελλάδα με στόχο το βιομηχανικό εκσυγχρονισμό της. Το Σαπωνοποιείο προέκυψε από το συνεταιρισμό των αδελφών Λυσάνδρου και Εμμανουήλ Χαρίλαου, (μεγαλοεπιχειρηματιών που νωρίτερα δραστηριοποιούνταν στη Ρουμανία) με τον πανίσχυρο τότε ελληνικό Εμπορικό Οίκο Ράλλη. Λειτουργήσε αρχικά ως μια μικρή βιομηχανική μονάδα με Γάλλο επιστάτη-διευθυντή, που έφερε στην Ελλάδα την προηγμένη τεχνολογία της χώρας του. Η επιχείρηση συμμετείχε το 1878 στη Διεθνή Έκθεση των Παρισίων, όπου και διακρίθηκε βραβευόμενη με το χάλκινο μετάλλιο για το ελαιόλαδό της. Το 1892, ο πρώτος ξάδερφος του Λύσανδρου, Επαμεινώνδας Χαρίλαος (1874-1947), με το φίλο του, χημικό Νικόλαο Κανελλόπουλο (1864-1936), συνεταιρίστηκαν και εξαγόρασαν την επιχείρηση Χαρίλαος και Ράλλης, συνεχίζοντας έτσι τις εργασίες της υπό την επωνυμία Χαρίλαος και Κανελλόπουλος. Το 1895, ο Επαμεινώνδας Χαρίλαος, έπειτα από σύντομη απουσία για σπουδές Χημείας στη Γαλλία και τη Γερμανία, γύρισε στην Ελλάδα αναλαμβάνοντας μαζί με τον φίλο του τη διεύθυνση του εργοστασίου.

THE ELEUSINA OLIVE PRESS & SOAP WORKS was established in 1872. This was a period at which the Greek governments were trying to attract capitalists from among Greeks abroad to make investments in Greece with a view to its industrial modernisation. The Soap Works resulted from a partnership between the brothers Lysandros and Emmanouil Harilaos (magnates who at an earlier date had been in business in Romania) and the then all-powerful commercial firm of Rallis. It functioned initially as a small industrial unit with a French supervisor-manager who brought his country's advanced technology with him to Greece. The enterprise took part in the Paris International Exhibition of 1878, and was awarded the bronze medal for its olive oil. In 1892, Lysandros's first cousin, Epameinondas Harilaos (1874 - 1947) formed a partnership with his friend the chemist Nikolaos Kanellopoulos (1864 - 1936) and bought out the 'Harilaos and Rallis' company, thus continuing its business under the name of 'Harilaos and Kanellopoulos'. In 1895, Epameinondas Harilaos, after a short absence to enable him to study chemistry in France and Germany, returned to Greece to undertake with his friend the management of the factory.

Εργάτες στην Ελευσίνα.
Φωτογραφίες: Βαγγέλης Τσάκος
Workers at Eleusina.
Photos: Vangelis Tsakos

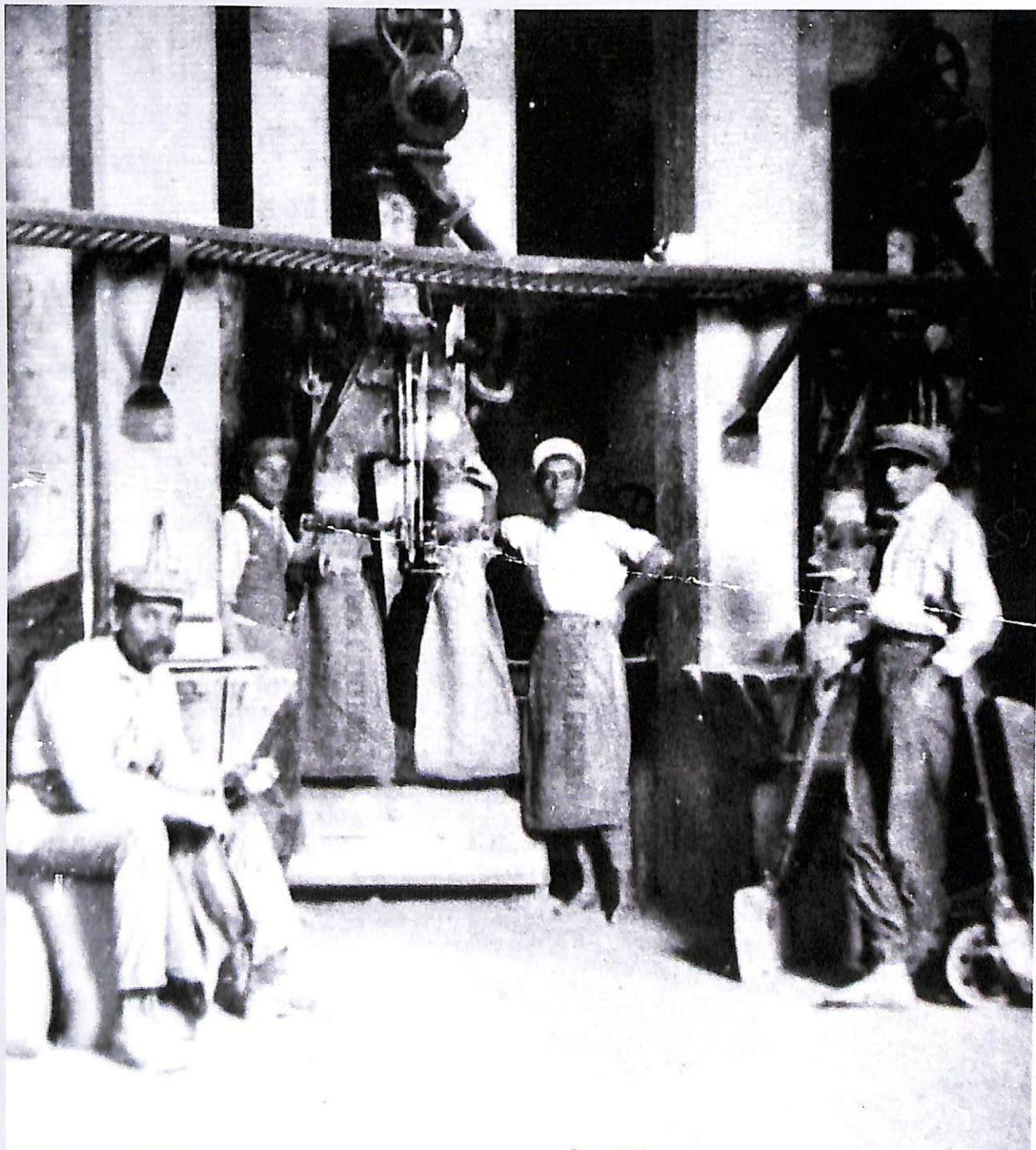
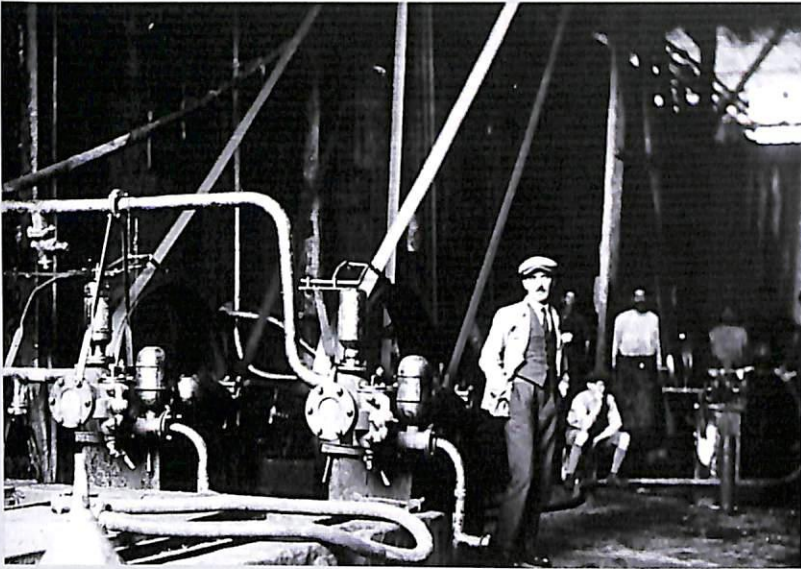

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος
Photo: Vangelis Tsakos

Οι δύο καινοτόμοι επιχειρηματίες, έχοντας σπουδάσει εκείνη την εποχή χημεία, μια επιστήμη με διαρκώς αυξανόμενο φάσμα εφαρμογών στη βιομηχανία, αναδιοργάνωσαν τη δομή του εργοστασίου πάνω σε νέες βάσεις. Διεύρυναν τον εξοπλισμό, οργάνωσαν την παραγωγή, εκπαίδευσαν το προσωπικό. Υπό τις νέες συνθήκες το εργοστάσιο μπορούσε να παραγάγει εκτός από σαπούνια και ελαιόλαδο μια πλούσια γκάμα προϊόντων: λινέλαιο, πυρηνέλαιο, πυρηνόξυλο, ρετσινόλαδο, λινάλευρο, βαμβάκέλαιο, βαμβακόπηττα και ένα πλήθος ζωοτροφών. Επί των ημερών τους η ετήσια παραγωγή του εργοστασίου έφτασε, στην αστρονομική για την εποχή ποσότητα των 500.000 οκάδων (οι 125.000 εξαγόταν σε μεσογειακές χώρες) και ο «Σάπων Ελευσίνος» επιβλήθηκε στις αγορές συναγωνιζόμενος το γαλλικό «Σάπωνα Μασσαλίας». Οι 20 εργάτες του 1872 είχαν γίνει 90 το 1900, και 250 μέχρι το 1928. Το 1898, οι Χαρίλαος και Κανελλόπουλος εκμεταλλευόμενοι τη σταφιδική και αμπελουργική κρίση, ίδρυσαν στην Ελευσίνα την Οινοπνευματική και Οινοποιητική Εταιρεία Ε. Χαρίλαος, η οποία μετεξελίχθηκε αργότερα υπό τη διεύθυνση του Ε. Χαρίλαου στην Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων Ε. Χαρίλαος & Σια.

The two pioneering businessmen, both of whom had studied chemistry at that period, a science with an ever-increasing range of applications in industry, re-organized the factory's structure on new foundations. They expanded the equipment, organized production, and trained the staff. In these new conditions, the factory was able to produce, apart from soap and olive oil, a rich range of products: linseed oil, seed oil, pomace wood, castor oil, linseed meal, cottonseed oil, cotton cake, and a host of animal foodstuffs. In their time the factory's annual production reached what was for those times the astronomical quantity of 500,000 okas [1 oka = 1.28 kg. approximately] (125,000 okas were exported to Mediterranean countries), and "Eleusis Soap" established itself in the markets, in competition with the French Marseilles soap. The 20 workers of 1872 had become 90 in 1900, and 250 by 1928. In 1898, Harilaos and Kanellopoulos, taking advantage of the currant and viticulture crisis, founded at Eleusis the E. Harilaos Spirits and Winemaking Company, which later evolved under the direction of Epameinondas Harilaos into the E. Harilaos & Co. Wines and Spirits Company.

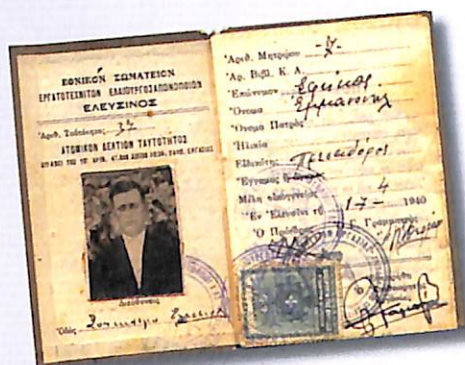

Work-related accidents.

"We were going to pour the acid (it was in large glass bottles). Well, you see, it took two people because one person couldn't lift one of those bottles. And we lifted it up and while we were doing that the glass broke, and the acid splashed out. And it splashed on me. And then I fell into the caldron, and it got into my eye. And I've lost one eye. That was it. The caldron was half full of oil. If it had been hot, I would have been soap! Luckily, the oil was cold. We were pouring the acid into the caldron when the glass bottle broke. We didn't fall in, but the glass broke, and it splashed all over me and my clothes were all eaten up and it splashed in my eye so I ran to pour water on myself so I wouldn't burn completely up! And then I fell. I fell 5 meters and hurt my back. I didn't fall into the cistern but down onto the floor. From then on I was on disability. I had to renew the certificate every two years. They counted it as illness; they didn't count it as an accident! All my vertebrae were separated! You see me walking, but If you saw the x-rays you'd say 'How can he even walk!' They've told me to get an operation, but I won't do that. I say 'Leave it be! Who knows what might happen', because I've heard of cases like that where they end up crippled in a wheelchair... so I left it as it was! I didn't lose my eye right away. It got cloudier and cloudier over the years until the light totally went out. I had three operations, and finally I put in this glass eye."

(Testimony of Gionis Stamatou in: Yannis Kalomenides, *Industrial Recollections*, Municipality of Eleusina 2007, page 136).

Μαρτυρίες / Testimonies

Εργατικά ατυχήματα.

«Πήγαμε να ρίξουμε αυτό το οξύ (ήταν σε μπουκάλες μεγάλες). Λοιπόν, και πήγαμε 2 άτομα γιατί 1 άτομο δεν τη σήκωνε. Και πήγαμε να την ανεβάσουμε επάνω... Εντωμεταξύ έσπασε η γυάλα, και πετάχτηκε. Και μου πετάχτηκε επάνω μου. Πέφτω μετά στο καζάνι εγώ και μου μπήκε στο μάτι. Και έχω χάσει το ένα το μάτι. Αυτό ήταν. Το καζάνι ήταν μέχρι τη μέση στο λάδι. Άμα ήταν ζεστό, θα είχα γίνει σαπούνι! Ήταν κρύο το λάδι. Το ρίχναμε αυτό το οξύ μέσα, και έσπασε η νταμιτζάνα. Δεν πέσαμε μέσα, έσπασε η

γυάλα και μου πετάχτηκε... Τα ρούχα γίνανε κομμάτια... Μου πετάχτηκε στο μάτι... Πήγα να πάρω νερό εγώ, να ρίξω επάνω μου, να μην καώ τελείως! Και έπεσα από εκεί. Έπεσα και κατέβηκα κάτω 5 μέτρα και χτύπησα τη μέση. Δεν έπεσα στη δεξαμενή, στο πάτωμα κάτω έπεσα. Από τότε βγήκα στην αναπηρία. Κάθε δύο χρόνια με βγάζανε. Το πιάσανε ως κοινή νόσο, και δεν το πήραν ως ατύχημα! Ξεκολλήσανε οι σπόνδυλοι όλοι! Που με βλέπεις και περπατώ... Άμα δεις τις πλάκες! Θα λες "περπατάς κι όλας!". Μου είχανε πει να μου κάνουν εγχείρηση και δεν το δέχτηκα

εγώ! Λέω: "ας' το όπως είναι! Γιατί δεν ξέρω τι θα προκύψει", γιατί όπως άκουγα και αυτό, και ήσαν παράλυτοι σε καρτοσάκια αναπηρικά... Και έτσι το άφησα όπως ήταν! Δεν έχασα αμέσως το μάτι, έπιασε και θάμπωνε και με τα χρόνια μου έφυγε τελείως το φως. Έχω κάνει τρεις εγχειρήσεις και τελικά έβαλα ξένο μάτι.»

(Μαρτυρία του Γκιώνη Σταματίου, στο: Γιάννης Καλομενίδης, Βιομηχανικές Αναμνήσεις, Εκδόσεις Δήμου Ελευσίνος 2007, σελ. 136).

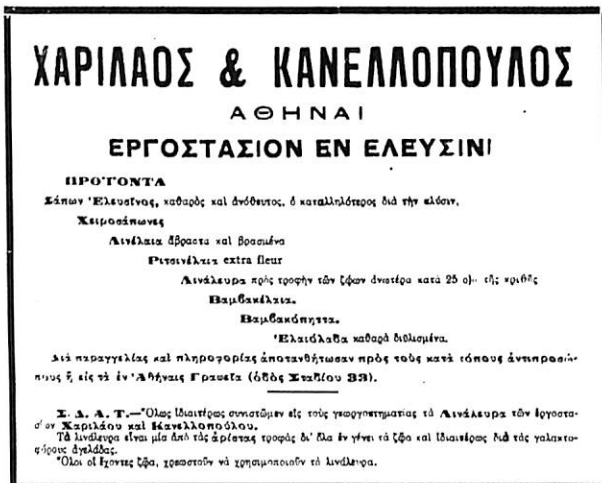

Μαρτυρίες / Testimonies

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ίδρυσε, το 1902, στην Ελευσίνα, μαζί με τους Α. Ζαχαρίου, Λ. Οικονομίδη και Α. Χατζηκυριάκο, εταιρεία παραγωγής τσιμέντων που μετεξελίχθηκε αργότερα στη γνωστή ανώνυμη εταιρεία Τσιμέντα ο Τιτάν. Η συμμετοχή του εν συνεχεία ως διευθυντή και προέδρου σε διοικητικά συμβούλια πολλών μεγάλων βιομηχανιών, εταιρειών (Ελληνικοί Σιδηρόδρομοι, Τεχνητή Μετάξη Αθηνών, Ήφαιστος, Αυτοκίνητα Αθηνά) και τραπεζών (Εθνική και Βιομηχανική Τράπεζα) και η διαρκής ανάμειξή του στην οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας οδήγησαν στο διορισμό του ως Υπουργού Οικονομίας το 1922 στην Κυβέρνηση Δεμερτζή.

Ο ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΧΑΡΙΛΑΟΣ, έχοντας σπουδάσει επίσης Νομικά, συνδέθηκε με τις σημαντικότερες πρωτοβουλίες εκσυγχρονισμού του νεοελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Το 1917, επί κυβερνήσεως Σ. Λάμπρου, ανέλαβε υπουργός Επισιτισμού, προσφέροντας τις υπηρεσίες του τη δυσχερή εκείνη πολεμική περίοδο. Εκτός από το Ελαιουργείο και την Οινοποιητική, ίδρυσε το 1919 την πρώτη Οικοδομική Εταιρεία Θεσσαλονίκης, η οποία δημιούργησε την ομώνυμη συνοικία (Χαριλάου), ενώ παράλληλα πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών, του οποίου διετέλεσε επί μακρόν πρόεδρος. Το ίδιο έτος, ίδρυσε με τον Ν. Κανελλόπουλο την Τράπεζα Βιομηχανίας. Το 1920 ίδρυσε δύο μεγάλες βιομηχανίες Ψύχους (Ψυγεία Πειραιώς και Θεσσαλονίκης Ε. Χαρίλαος). Το 1922 διορίστηκε πρόεδρος του Ταμείου Περίθαλψης Προσφύγων, που σχηματίστηκε για την αποκατάστασή τους, ενώ παράλληλα τεράστια ήταν η συμβολή του στη δημιουργία προσφυγικών συνοικισμών σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Ανάμεσα στις πολλές άλλες επιχειρηματικές του δραστηριότητες καθώς και τη συνδρομή του στην ίδρυση πολεμικής βιομηχανίας στην Ελλάδα, διεύθυνε επί σειρά ετών την Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων. Το 1943 ανέλαβε την πρωτοβουλία της λειτουργίας της Ανώτερης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών, της οποίας διετέλεσε πρόεδρος και καθηγητής μέχρι το θάνατό του.

IN 1902, NIKOLAOS KANELLOPOULOS, together with A. Zachariou, L. Ikonmidis, and A. Hatzikyriakos, founded a cement production company, which later evolved into the well-known 'Titan Cements' joint stock company. His subsequent role as director and president on boards of directors of many major industrial and other companies ('Hellenic Railways', 'Athens Artificial Silk', 'Hephaestus', 'Athens Motor Vehicles') and banks (National and Industrial Bank), and his constant involvement in the country's economic and political life led to his appointment as Minister of the Economy in 1922 in the Demertzis government.

AS EPAMEINONDAS HARILAOS had also studied law, he was associated with the most important modernisation initiatives of the modern Greek state in the first half of the twentieth century. In 1917, under the Lambros government, he took office as Minister of Food, as which he served in that difficult war period. Apart from the Olive Press and the Winery, Harilaos set up in 1919 the first building company in Thessaloniki, which created the district named after him (Charilaou), while at the same time he played a leading part in the establishment of the Athens Industrial Chamber, of which he was for many years President. In the same year, he set up the Industry Bank with Nikolaos Kanellopoulos. In 1920, he founded two major refrigeration companies ('E. Harilaos Piraeus and Thessaloniki Refrigerators'). He was appointed, in 1922, President of the Fund for the Medical Treatment of Refugees, which was formed for their rehabilitation, and his contribution to the creation of refugee districts in Athens and Thessaloniki was of great significance. Among his many other business activities and his contributions to the creation of a war industry in Greece, he directed, for a number of years, the Chemical Products and Fertilisers Company. In 1943, he took the initiative of bringing into operation the School of Industrial Studies, at which he served as President and professor until his death.

Η πρώτη απεργία (1929)

«Υστερα από όλες αυτές τις ενέργειές μας για τη λύση των αιτημάτων μας και ύστερα από την άρνηση των αχόρταγων εκμεταλλευτών μας αφεντάδων και την αντεργατική στάση της Κυβέρνησης και του Κράτους, επιβάλλεται σαν άνθρωποι κι εμείς που θέλουμε να ζήσουμε, να κατέβουμε σε απεργιακό αγώνα. Γι' αυτό αποφασίζουμε και κηρύσσουμε από σήμερα το πρωί στις 5 γενική απεργία».

(Προκήρυξη της Γενικής συνέλευσης εργατών Ελευσίνας, 5 Μαρτίου 1929).

«Το σύνολο των απεργών ξεπερνούσε τις δύο χιλιάδες. Συγκεκριμένα είχαν απεργήσει 400 εργάτες του Τπάνος, 350 της Εταιρείας Βότρυς, 280 του εργοστασίου Κρόνος, 250 του εργοστασίου Βαμβακελαιοργίας και Σαπωνοποιίας (Χαριλάου - Κανελλόπουλου), καθώς και εργάτες Νεφτοποιίας (Παύλου - Μαρνέρη - Κανάκη), Κεραμοποιίας (Δήμα - Θανασουλοπούλου) και 70 φορτοεκφορτωτές».

(Βασ. Σφυρόερα, *Ιστορία της Ελευσίνας*, Ελευσίνα 1985, σελ. 100-101).

The First Strike (1929)

"After all these efforts to try to achieve some solutions to our demands, and after the refusal of our greedy and exploitative bosses and the anti-strike stance of the Government and State, it now has become imperative for us, as human beings who simply want to live with dignity to resort to a strike. And so we have decided to proclaim a general strike starting at 5 this morning."

(Proclamation of the General Assembly of the Workers of Eleusina, March 5, 1929).

"The total number of strikers surpassed 2,000. Specifically, those going on strike were as follows: 400 workers of Titan; 350 from the company Votrys; 280 from the factory Kronos; 250 from the Cottonseed Oil and Soap Works (Harilaos - Kanellopoulos); as well as workers from the Turpentine Works (Pavlos - Marneris - Kanakis); the Ceramic Works (Dimas - Thanasouloupoulos) and 70 stevedores.

(V. Styroeras, *History of Eleusina*, Eleusina 1985, pages 100-101).

Μαρτυρίες / Testimonies

B. Tzokos

ΑΡΙΣΤΕΡΑ Συλληφθέντες
εργάτες κατά τη διάρκεια
της απεργίας του 1929.

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

LEFT Workers arrested
at the strike of 1929.

Photo: Vangelis Tsakos

ΚΑΤΑ Στιγμιότυπο
από την εργατική
Πρωτομαγιά 1944.

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

BELOW May 1st 1944
workers' demonstration.

Photo: Vangelis Tsakos

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ. Η συγκρότηση της εργατικής τάξης γέννησε μέσα στη δεκαετία του 1920 το συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα της πόλης. Οι σκληρές συνθήκες εργασίας, οι μισθολογικές διεκδικήσεις, το συνεχές ωράριο προκάλεσαν σύντομα αναταραχές. Η πρώτη μεγάλη κινητοποίηση έγινε το 1929. Οι διακόσιοι πενήντα εργάτες του Σαπωνοποιείου προστέθηκαν σε άλλους 2000 απεργούς, που συμμετείχαν στην πρώτη γενικευμένη απεργία των εργατών στα εργοστάσια της Ελευσίνας, με αίτημα την αύξηση του ημερομισθίου, την εφαρμογή του οκταώρου, την αναγνώριση του σωματείου και τις τακτικές πληρωμές κάθε εβδομάδα. Η απεργία είχε τραγικό απολογισμό – έναν εργάτη νεκρό (Δ. Μιχαήλος) καθώς και πολλούς τραυματίες από τις σφαίρες της Χωροφυλακής που επενέβη βιαίως. Την ίδια ημέρα η τοπική αστυνομική δύναμη ενισχύθηκε με άλλους 120 χωροφύλακες και ένα λόχο του πεζικού που ήρθαν από την Αθήνα. Ακολούθησαν συλλήψεις των πρωταίτιων συνδικαλιστών και απαγόρευση των συγκεντρώσεων.

57

LABOR MOVEMENT. The formation of the working class gave birth in the 1920s to the city's trade union and workers' movement. The harsh working conditions, pay claims, the long working hours soon gave rise to disturbances. The first major strike action took place in 1929. The 250 workers at the Soap Works joined another 2,000 strikers who were taking part in the first generalised strike of those working in the factories of Eleusina; their demands were an increase in the daily wage, the implementation of the eight-hour working day, the recognition of the union, and regular payments every week. The strike had a tragic result – one worker, by the name of Michailos, dead, and many wounded by the bullets of the gendarmerie, which intervened with the use of force. The same day, the local police force was reinforced from Athens with another 120 gendarmes and an infantry company. This was followed by arrests of the leading trade-unionists and the prohibition of such meetings.

Μάιος 1936

«Από εικοσαπέντε και πλέον οι εργάται των ενταύθα βιομηχανικών εργοστασίων Εταιρείας Τσιμέντων «Τιτάν» και Εταιρείας «Χαρίλαος-Κανελλόπουλος» κατήλθον εις απεργιακόν αγώνα, ζητούντες την βελτίωσιν των ημερομισθίων των και των όρων εργασίας των. Δυστυχώς μέχρι σήμερον ουδεμία επετεύχθη συνεννόησις μεταξύ τούτων και των εργοδοτών».

(Πρακτικό κοινοτικού συμβουλίου Ελευσίνος, 25 Μαΐου 1936).

May 1936

"For more than twenty days, the workers at the industrial plant of the Cement Company "Titan" and the "Harilaos-Kanellopoulos" Company have kept up their strike action in demand of better wages and working hours. Unfortunately, at this time there has still been no agreement reached between the workers and their employers".

(Minutes of the Eleusina Community Council, May 25, 1936).

Μαρτυρίες / Testimonies

ΑΡΙΣΤΕΡΑ Εργατική Πρωτομαγιά (1944).

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

LEFT May Day (1944).

Photo: Vangelis Tsakos

Άλλη μεγάλη απεργία σημειώνεται το Μάιο του 1936 στο πλαίσιο της μεγαλύτερης μέχρι τότε πανελλαδικής εργατικής κινητοποίησης. Όταν στις 9 Μαΐου στη Θεσσαλονίκη, έπεφταν νεκροί 12 εργάτες έπειτα από σφοδρή σύγκρουση με τη Χωροφυλακή, στους απεργούς των εργοστασίων της Ελευσίνας προστέθηκαν (13 Μαΐου) «άπαντες οι εργάται οιοπονευματοποιοί, οι εργάται λιμένος και ξηράς και οι ρητινεργάται». Γραμματέας της τότε απεργιακής επιτροπής του Σωματείου «Τιτάν – Χάλυψ» ήταν ο Βαγγέλης Τσάκος, ένα πρόσωπο που έπαιξε ενεργό ρόλο στην κοινωνική ζωή της πόλης και συνέβαλε πολύ στη διάσωση της ανθρώπινης μνήμης της. Η Δικτατορία της 4ης Αυγούστου του 1936 έπνιξε οριστικά το εργατικό κίνημα της Ελευσίνας και πρόλαβε την πανελλαδική απεργία που είχε προγραμματισθεί την 5η Αυγούστου. Μέχρι το 1940, στο πλαίσιο της απομάκρυνσης του «κομμουνιστικού κινδύνου» που επέβαλλε το νέο καθεστώς, συνελήφθησαν και εξορίστηκαν όλα τα προβεβλημένα στελέχη των εργατικών σωματείων. Τα παλιά συλλαλητήρια έδωσαν τη θέση τους σε «πάνδημες συγκεντρώσεις», όπου οι εργάτες αναγκάστηκαν να διαδηλώνουν την «ευγνωμοσύνη» τους στην «κυβέρνηση εθνικής σωτηρίας» του Ιωάννη Μεταξά.

Another major strike took place in May 1936 in the context of the biggest panhellenic strike action ever to be taken. When on 9 May in Thessaloniki 12 workers fell dead after a violent clash with the gendarmerie, on 13 May, “all the workers in the distillery, the harbour workers and those on land, and those working with resins” joined the strikers of the Eleusina factories. The Secretary at that time of the strike committee of the ‘Titan – Chalyps’ Union was Vangelis Tsakos, a figure who played an active role in the social life of the city and made a major contribution to the preservation of its human memory. The dictatorship of 4 August 1936 finally stifled the Eleusina workers’ movement and prevented the panhellenic strike which had been planned for 5 August. Up to 1940, within the framework of the combating of the ‘communist peril’, which was imposed by the new regime, all the prominent figures in the workers’ unions were arrested and exiled. The old demonstrations gave place to ‘popular gatherings’ at which the workers were forced to declare their ‘gratitude’ to the ‘government of national salvation’ of Ioannis Metaxas.

The Fighter and Photographer Vangelis Tsakos

Vangelis Tsakos was born in 1913 in the village of Psari, Nemea; he came to Eleusina at the age of 15 and took a job in the cement factory. He fought gallantly in the Greek-Italian war. During the German Occupation, he was elected President of the Union of 'Titan-Chalyps' Cement Workers. He was also one of the founders of the Federation of Cement Workers of Greece, whereas later on he served as President of the Skilled Workers' and Craft Industry Union of Eleusina. Tsakos was a

co-founder, and then President, of the Thriasio Federation of Skilled Workers and Craft Industrialists. He also played a prominent part in the setting up of the Eleusina branch of the EOS (Greek Mountaineering Association) in 1962. An artistic aspect of his multifaceted activities was photography. He climbed a large number of mountains and there with his camera immortalised scenes from nature; he entered his photographs in exhibitions, where he won many distinctions and prizes. He developed his black and white photographs himself, and he was among the first to

produce recorded slide projections. Tsakos recorded with his lens historic moments from the action of the National Resistance in the area with photographs of the entry of the National People's Liberation Army into Eleusina during Liberation in 1944. At the same time, he took an interest in narrating the social history of Eleusina in photographs, recording for posterity vignettes from daily life, festivals, strikes, and the achievements of the local football team - Paneleusiniakos. His photographs constitute an important source for the history of Eleusina. Tsakos died in

1978, leaving to the Municipality of Eleusina a wealth of photographic material, his prizes, and his house, for it to become a children's day-care centre and the home of the Eleusina EOS.

Marios Spiliopoulos, realising that the photographs of Vangelis Tsakos are not only an inestimable historical testimony, but are equally marked by their rare, high-quality aesthetics, wished to honour Tsakos as an artist, as well as anything else, by using his invaluable photography in his installation *Human Trace*.

Φωτογραφίες: Βαγγέλης Τσάκος
Photos: Vangelis Tsakos

Η είσοδος της 2ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ στην Ελευσίνα στις 12 Οκτωβρίου 1944. Επικεφαλής ο καπετάνιος Νικηφόρος (Δημητρίου) και ο Μιχάλης Παπαζήσης, ταγματάρχης του πεζικού του ΕΛΑΣ.

Φωτογραφία: Βαγγέλης Τσάκος

The entry of the 2nd Division of ELAS (Greek Popular Liberation Army) at Eleusina on 12 October 1944. At the head captain Nikiforos (Dimitriou) and Michalis Papazisis, Major of ELAS' infantry.

Photo: Vangelis Tsakos

Ο αγωνιστής και φωτογράφος Βαγγέλης Τσάκος

Ο Βαγγέλης Τσάκος γεννήθηκε το 1913 στο χωριό Ψάρι Νεμέας, ήρθε στην Ελευσίνα στα 15 του και έπιασε δουλειά στο τσιμεντάδικο. Στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο ανδραγάθησε. Στη διάρκεια της Κατοχής εκλέχθηκε πρόεδρος του Σωματίου Τσιμεντεργατών Τιτάν-Χάλυψ. Υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές της Ομοσπονδίας Τσιμεντεργατών Ελλάδας, ενώ αργότερα διετέλεσε Πρόεδρος της Επαγγελματικής και Βιοτεχνικής Ένωσης Ελευσίνας. Συνιδρυτής και εν συνέχεια Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Θριάσιου, υπήρξε πρωτεργάτης της ίδρυσης του ΕΟΣ (Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος) Ελευσίνας το 1962. Μια καλλιτεχνική πτυχή της πολυσχιδούς δράσης του ήταν η φωτογραφία. Ανέβηκε σε πολλά βουνά και με τη φωτογραφική του μηχανή απαθανάτισε τη φύση, στέλνοντας τις φωτογραφίες του σε εκθέσεις όπου απέσπασε πολλές διακρίσεις και βραβεία. Τις ασπρόμαυρες φωτογραφίες τις εμφάνιζε μόνος του. Ήταν από τους πρώτους που έφτιαξε μαγνητοφωνημένες προβολές με διαφάνειες.

Ο Τσάκος αποτύπωσε με το φακό του ιστορικές στιγμές της δράσης της Εθνικής Αντίστασης στην περιοχή, με φωτογραφίες από την είσοδο του ΕΛΑΣ στην πόλη κατά την Απελευθέρωση, το 1944. Παράλληλα ενδιαφέρθηκε να εξιστορήσει φωτογραφικά την κοινωνική ιστορία της Ελευσίνας απαθανατίζοντας στιγμιότυπα από την καθημερινή ζωή, τις γιορτές, τις απεργιακές κινητοποιήσεις καθώς και τις δραστηριότητες της τοπικής ποδοσφαιρικής ομάδας, του Πανελευσινιακού. Οι φωτογραφίες του αποτελούν έτσι μια σημαντική πηγή για την ιστορία της Ελευσίνας. Πέθανε το 1978, αφήνοντας στο Δήμο Ελευσίνας ένα πλούσιο φωτογραφικό υλικό, τα βραβεία του, καθώς και το σπίτι του, προκειμένου να γίνει παιδικός σταθμός και χώρος στέγασης του ΕΟΣ Ελευσίνας. Ο Μάριος Σπηλιόπουλος, διαπιστώνοντας ότι οι φωτογραφίες του Βαγγέλη Τσάκου δεν αποτελούν μόνο μια ανεκτίμητη ιστορική μαρτυρία αλλά διακρίνονται εξίσου για τη σπάνια υψηλή αισθητική τους, θέλησε να τον τιμήσει και ως καλλιτέχνη, χρησιμοποιώντας το πολύτιμο φωτογραφικό του υλικό στην εγκατάστασή του *Ανθρώπων ίχνη*.

ΠΑΝΩ Ο παλαιμάχος εργάτης του Σαπωνοποιείου Στέλιος Ιορδάνου.

ABOVE The veteran worker of the Soap Works Stelios Iordanou.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ Το κτίριο του εργοστασίου Χαριλάου-Κανελλόπουλου, ανενεργό, προσφέρεται για νέες χρήσεις.

LEFT The building of the Harilaou-Kanelloupolou Factory, no longer in use, lends itself to new uses.

ΤΟ ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΕΙΟ ΚΛΕΙΝΕΙ. «Κάποια μέρα με φωνάζει στο γραφείο του ο κ. Παπαδημητρίου και μου λέει: "Στέλιο το εργοστάσιο κλείνει. Θα σε καλέσουμε, όπως και τους άλλους οδηγούς και τους βοηθούς, να πάρετε την αποζημίωσή σας σε χρήμα! Γιατί από εκεί και πέρα οι εργάτες θα πάρουν αποζημίωση σε σαπούνι! Κοίταξε μη φέρεις αντίρρηση, μου λέει, γιατί μιλάω για το καλό το δικό σου, γιατί έχεις προσφέρει πολλά στο εργοστάσιο! Όπως και οι άλλοι οδηγοί!". Πράγματι έλαβα την αποζημίωσή μου σε χρήμα, ενώ παράλληλα πράγματι στη συνέχεια όσοι εργάτες άρχισαν να σχολνάνε, να κλείσει το εργοστάσιο, το πήραν σε είδος, σαπούνι. Εάν θυμάμαι καλά, πρέπει να ήταν το έτος 1970. Όμως έχω χαρτιά σπίτι μου, να πω συγκεκριμένα εάν χρειαστεί, τη συγκεκριμένη ημέρα που άρχισαν οι εργάτες και λαβαίνανε αποζημίωση με είδος, σαπούνι». (Μαρτυρία του Στυλιανού Ιορδάνου στο: Γιάννης Καλομενίδης, *Βιομηχανικές Αναμνήσεις*, Εκδόσεις Δήμου Ελευσίνος 2007). Η σημερινή εικόνα του εργοστασίου ως βιομηχανικό τοπίο είναι απόκοσμη και υποβλητική. Στέκεται μπροστά στη θάλασσα, με τον αρχαιολογικό χώρο πίσω του σε μια συνύπαρξη σημαδιακή. Και το ίδιο άλλωστε αποτελεί χώρο της βιομηχανικής αρχαιολογίας. Οι μισογκρεμισμένοι τοίχοι του, οι ξεφλουδισμένες προσόψεις, το χρώμα του, η ερήμωσή του δημιουργούν από μόνα τους ένα υποβλητικό σκηνικό.

THE SOAP WORKS CLOSE. "One day Mr Papadimitriou called me into his office and said to me: 'We'll summon you, together with the other drivers and their assistants to take your severance pay in cash! Because from now on, the workmen will receive compensation in soap! Take care not to object', he said to me, 'because I'm speaking for your own good, because you've contributed a lot to the factory. All the drivers have.' And I did receive my severance pay in cash, whereas those workmen who were laid off later received compensation in soap". The picture which the factory presents today as an industrial landscape is other-worldly and evocative. It stands there in front of the sea, with the archaeological site behind it, in a state of emblematic co-existence. And it is itself, in any event, an industrial archaeology site. Its half-ruined walls, the peeling façades, its colour, its desolation create of their own accord an emotive scene.

ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΙΧΝΗ / HUMAN TRACE

Μια μυητική διαδικασία A Process of Initiation

του Ευθύμιου Λαζόγκα / by Efthymios Lazongas

ΠΡΟΛΟΓΟΣ / PREFACE ❶ Η πύλη του Σαπωνοποιείου The Gates of the Soap Works ❷ Διοικητήριο
Management Building ❸ Δρόμοι της προσφυγιάς Roads of Flight ❹ Οι Μύστες The Initiates ❺ Βιο-
μηχανικές αναμνήσεις Industrial Memories ❻ Ανάμεσα στο χθές και το σήμερα Between Yesterday
and Today ❼ Οι Ιδρυτές The Founders ❽ Πανελευσινιακός A.O. Paneleusiniakos F.C. ❾ Η πλα-
τεία με τη δεξαμενή The Square and the Cistern ❿ Το τελεστήριο The Telestirion ΕΠΙΛΟΓΟΣ / EPILOGUE

Ὀλβιος ὅστις
της ιστορίας
έσχεν μάθησιν

Ευρυπίδου, Αποσπάσματα Αντιόπης, 910N-1

Happy he who has learned history

Euripides, Antiope Fragments, 910N-1

Μια μυητική διαδικασία / A Process of Initiation

Πρόλογος / Preface

Όποιος γνωρίζει το έργο και το χαρακτήρα του Μάριου Σπηλιόπουλου δεν τον εκπλήσσει το νέο του εγχείρημα υπό τον τίτλο *Ανθρώπων Ίχνη*. Πρόκειται για ένα εικαστικό περιβάλλον που προσπαθεί να ανασυνθέσει τη συλλογική μνήμη των ανθρώπων της Ελευσίνας μέσα από μια συμβολική διαδρομή στο χρόνο και την ιστορία τους. Η επιλογή του τόπου όπου εκτυλίσσεται αυτή η ιστορική διαδρομή δεν είναι τυχαία. Ο Σπηλιόπουλος διάλεξε ένα χώρο-σύμβολο για την πόλη, το πρώτο εργοστάσιο που χτίστηκε σ' αυτόν τον τόπο και αποτέλεσε τον προάγγελο μιας ξέφρενης βιομηχανικής ανάπτυξης. Είναι το φημισμένο «Ελαιουργείον και Σαπωνοποιείον των Χαριλάου και Κανελλόπουλου», που ιδρύθηκε το 1875 και έκλεισε εξουθενωμένο από το σύγχρονο ανταγωνισμό περί τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Μέσα από τους χώρους του γιγαντιαίου (17.705 τ.μ.) τούτου εργοστασίου πέρασαν πολλές γενιές ντόπων, ξένων αλλά και προσφύγων, που ήρθαν στην Ελευσίνα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Έτσι οι τοίχοι των αιθουσών του σαπωνοποιείου –στα χρόνια που η Ελευσίνα μεταμορφώθηκε «από χωρίον αλιέων εις σφύζουσαν βιομηχανικήν πόλιν», όπως ισχυρίζεται κι ο ιδρυτής του εργοστασίου Χαρίλαος– έγιναν σιωπηλοί μάρτυρες πολλών ανώνυμων ιστοριών, σημαντικών γεγονότων ή και αιματηρών απεργιών ενός εργατικού δυναμικού που ζητούσε μια καλύτερη τύχη.

67

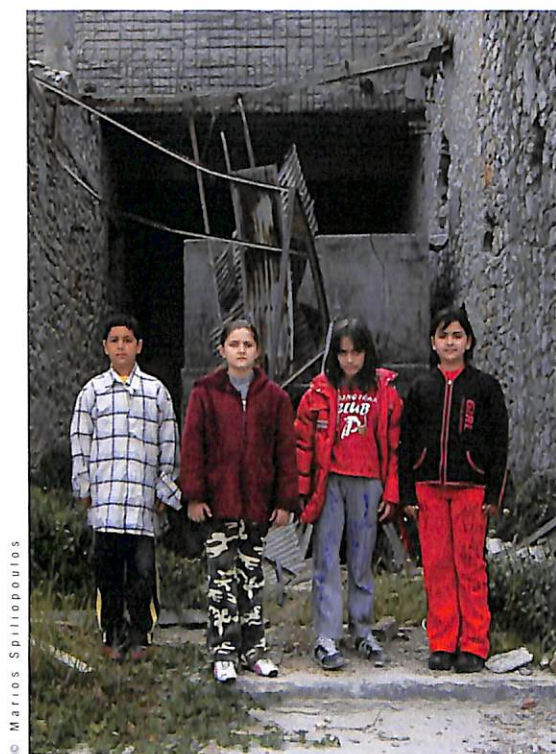
No one familiar with the work and character of Marios Spiliopoulos should be surprised by his newest undertaking entitled *Human Trace*. It involves the creation of a visual environment which attempts to recompose the collective memory of the people, by means of a symbolic journey through time and their history. The choice of location for this historical journey is not at all random. Spiliopoulos has chosen a space which is a symbol for the city – the first factory built there – a harbinger of its frenetic industrial development. This is the famous “Olive Press and Soap Works of Harilaos and Kanellopoulos”, which was founded in 1875 and forced by the pressures of modern competition to close at the end of the 1960s. Through the site of this gigantic factory (17,705 square meters) passed many generations of locals, foreigners and refugees who came to Eleusina following the Asia Minor Disaster in 1922. And so the walls of the Soap Works – in the years when it was transformed from “a quiet fishing village into a vibrant industrial town”, according to the founder of the factory himself, Harilaos – bore silent witness to many untold stories, important events and even the bloody strikes of a labor force demanding a better fate.

© Marios Spiliopoulos

Ο Μάριος Σπηλιόπουλος με το παρόν περιβάλλον (όπως και με την παλαιότερη εικαστική του πορεία) αναδεικνύει την πολυσήμαντη αξία της μνήμης έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από τη συλλογική διαδρομή μιας ομάδας ανθρώπων μέσα στο χρόνο. Πιστεύει ότι οι εγκαταλελειμμένοι χώροι δεν είναι απλοί ερειπίωνες αλλά αντίθετα «εργοστάσια παραγωγής μνήμης». Ο καλλιτέχνης εκμεταλλεύεται γόνιμα το υπάρχον αρχιτεκτονικό κέλυφος μετατρέποντάς το σε καμβά που θα διηγηθεί τα βιώματα των ανθρώπων που κάποτε έζησαν εδώ. Είναι αλήθεια ότι η δυναμική κάθε αρχιτεκτονικού χώρου συνίσταται στην ιδιότητά του να λειτουργεί πάντα σαν ένας ζωντανός οργανισμός που αποτυπώνει πάνω στο τεκτονικό του σώμα ίχνη της ανθρώπινης χρήσης-δράσης, που εν συνεχεία λειτουργούν ως σημεία αναφοράς-ανάκλησης εμπειριών που έλαβαν χώρα στους κόλπους του. Ο Σπηλιόπουλος επιχειρώντας να εντάξει τη γενικότερη ιστορία και τα μνημεία της Ελευσίνας σε ένα χώρο-σύμβολο εκβιομηχάνισης της πόλης δημιουργεί ένα ζωντανό μουσείο με εκθέματα τους ίδιους τους ανθρώπους της, τα αντικείμενά τους, τις ιστορίες τους, την καθημερινή τους ζωή. Το εργοστάσιο έτσι μεταμορφώνεται σε έναν εικονικό τεχνητό μικρόκοσμο του ελευσίνιου χωροχρόνου.

With the present work (as with his earlier artistic career), Marios Spiliopoulos highlights the comprehensive and multi-faceted value of memory as it is changed within the collective passage through time by a group of people. He believes that these abandoned spaces are not simply ruins but actually "memory factories". The artist makes fertile use of the existing architectural shell, transforming it into a canvas on which he portrays the lives of the people who once lived here. It is true that the dynamics of every architectural space reside in its ongoing ability to function as a living organism which imprints on its tectonic body traces of its human use and activity. These traces, in turn, serve as a point of reference and recollection for the experiences which unfolded within the building's spaces. Spiliopoulos, in his attempt to include the general history and the monuments of Eleusina in a space-symbol of the city's industrialization, creates a living museum, in which the residents themselves, their things, their stories, their everyday lives constitute the exhibits.

© Marios Spiliopoulos

Μέσα του τοποθετούνται σύμβολα και αναφορές που συνδέουν με άρρηκτο τρόπο το χθες με το σήμερα. Στην κραυγή που εκπέμπουν δυνατά στοιχεία ρεαλισμού, όπως επαναχρησιμοποιημένα αντικείμενα (κρεβάτια, παπούτσια, ρούχα, κ.λπ.) ή οπτικοακουστικά μέσα που προβάλλουν ένα σπάνιο ιστορικό υλικό (αναφορά στην πρόσφατη ιστορία της Ελευσίνας), απαντά με έναν ποιητικό τρόπο η σιωπή των συμβόλων της ελευσίνιας μυστηριακής θρησκείας και το κάλλος της αρχαιοελληνικής τέχνης. Συνεκτικός κρίκος των δύο αντιθετικών εκφραστικών απόψεων, που λειτουργούν μεταξύ τους απολύτως αρμονικά, είναι τα 300 παιδιά του δημοτικού και του γυμνασίου της πόλης, που περπατούν στα ερείπια του εργοστασίου ως μια νέα Ελευσίνια πομπή μέσα από διαδρομές που ακολουθούσαν άλλοτε οι εργάτες, με οδηγό τον σύγχρονο Ιεροφάντη Στέλιο Ιορδάνου (εργάτης του σαπωνοποιείου επί 40 έτη). Έτσι, με την αντιπαράθεση των στοιχείων του χθες και του σήμερα και την ταυτόχρονη συμβολική περιήγησή τους μέσα από τα παιδιά που ενσαρκώνουν το αύριο, ο καλλιτέχνης κατορθώνει να γεφυρώσει το χρόνο και να αναδείξει την αξία τού στοιχείου της μνήμης που λειτουργεί ως «τσιμέντο της κοινωνικής μας συνοχής», όπως ο ίδιος υποστηρίζει.

The factory thus is transformed into an iconic, artificial microcosm of Eleusinian space-time in which are placed symbols and references which inextricably link yesterday and today. This cry of realism from within such reused items as beds, shoes, clothing, etc., and from audiovisual projections of rare historical material (referring to the recent history of Eleusina) is answered in a poetic way by the silent symbols of Eleusina's mystery religion and the beauty of ancient Greek art.

The link between the two antithetic expressive perspectives which work together in perfect harmony consists of the 400 schoolchildren who walk through the ruins of the factory as if in a new Eleusinian procession – through corridors once trod by workers – led by the modern Hierophant Stelios Iordanos (Soap Works worker for 40 years). And so, with the juxtaposition of elements from the past and present, and with the simultaneous symbolic tour of these elements “cements our social cohesion” – as he himself declares.

ΟΛΒΙΟΣ ΟΣΤΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΣΧΕΝ ΜΑΘ

2

Διοικητήριο
Management Building

1

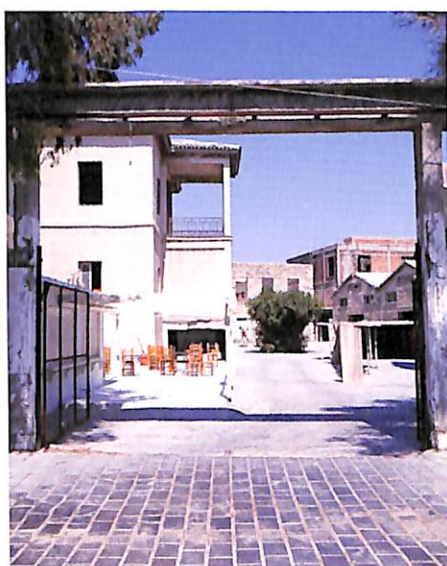
Η πύλη του
Σαπωνοποιείου
The Gates
of the Soap Works

ΣΙΝ

Μάριος Σ. ...λος
Ανθρώπων ...
Παλαιό Ελαιουργείο Ελευσίνας
Σεπτέμβριος - 12 Οκτωβρίου 08

ΟΛΒΙΟΣ ΟΣΤΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΣΧΕΝ ΜΑΘΗΣΙΝ

1 Η πύλη του Σαπωνοποιείου The Gates of the Soap Works

© Christos Simatos

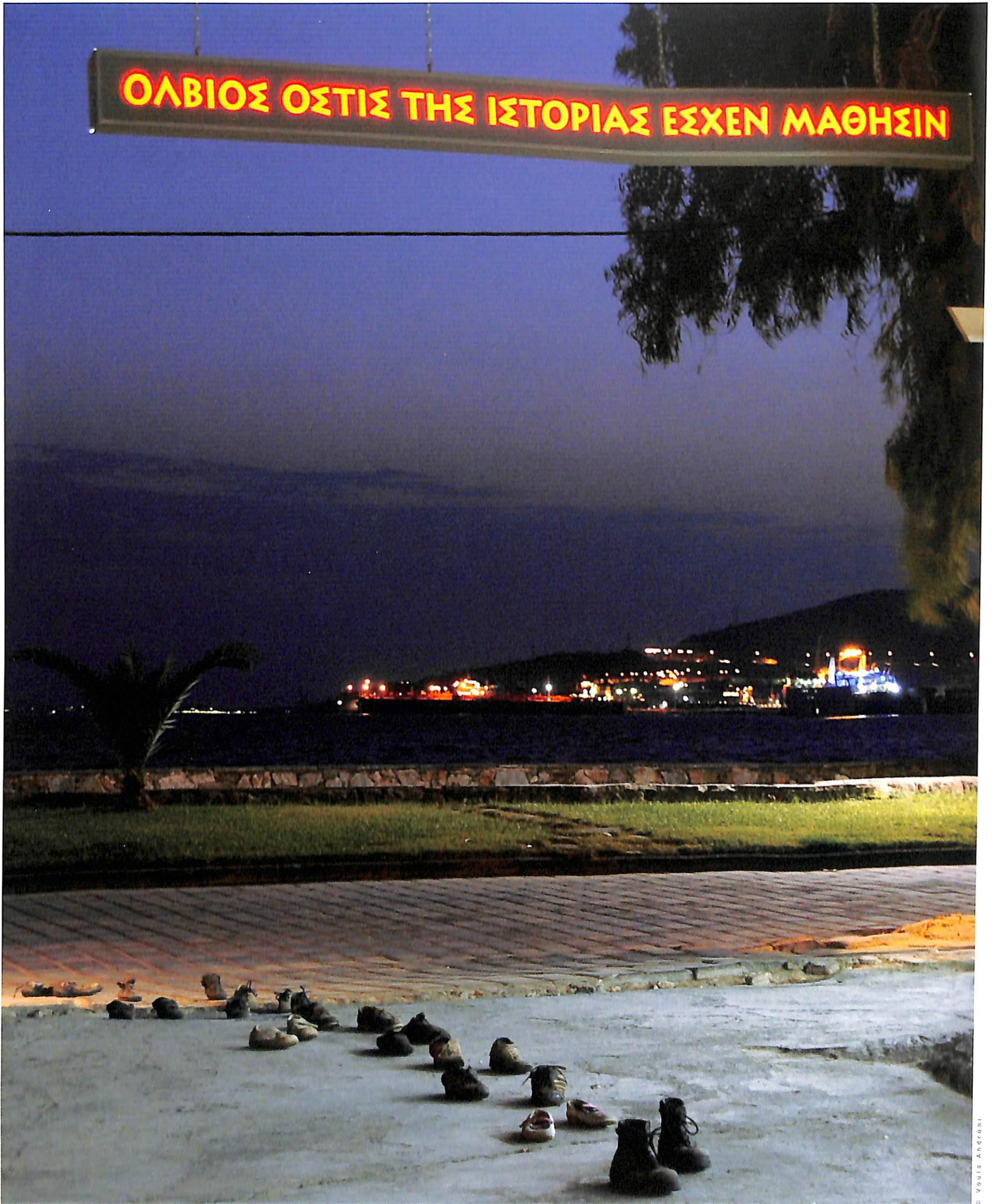
Ερχόμενος από τη θάλασσα και κατευθυνόμενος προς το παλιό σαπωνοποιείο, ήδη προϋδεάζεσαι για το όλο εγχείρημα και τις προθέσεις του Μάριου Σπηλιόπουλου. Πριν καν διαβείς την πύλη, αντιλαμβάνεσαι πως δε θα'σαι μόνος σου σ' αυτήν τη διαδρομή. Βλέπεις χιλιάδες παλιά ζευγάρια παπούτσια κατοίκων της Ελευσίνας να προσπερνούν την είσοδο και, με σταθερό βηματισμό, να χάνονται στο βάθος σε μια ατέλειωτη πομπή-προσκύνημα στο παρελθόν της πόλης.

Καλείσαι, το δρόμο που κάποτε περπάτησαν τόσες γενιές, να τον ακολουθήσεις κι εσύ ευλαβικά, συμμετέχοντας έτσι σ' ένα εικαστικό παιχνίδι ανακάλυψης μιας χαμένης μνήμης κι ενός υπαρξιακού ίχνους, που τελικά αποδεικνύεται ανεξίτηλο. Μέσα από ένα μακρύ οδοιπορικό γεμάτο αφηγηματικές ενότητες, θέλουν να σου διηγηθούν την πολυτάραχη ιστορία τους, συνδέοντας το παρελθόν του φημισμένου ιερού με το βιομηχανοποιημένο παρόν της πόλης.

Coming from the sea and heading toward the old Soap Works, one already has an intimation of the undertaking and the intentions of Marios Spiliopoulos. Before you even pass through the gates, you understand that you are not going to be alone on this journey. You see thousands of pairs of old shoes belonging to the residents of Eleusina crossing the threshold and, with steady steps, disappearing into the depths of the factory in an endless processional pilgrimage to the city's past.

You are invited to worshipfully follow this path once trod by so many generations, thus participating in an artistic game of discovery – of lost memory and of existential traces which finally prove to be indelible. Through a long tour made up of different narrative units, unfolds the long and troubled story which connects the sacred sanctuary of ancient Eleusis with the industrialized present of the city.

ΟΛΒΙΟΣ ΟΣΤΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΣΧΕΝ ΜΑΘΗΣΙΝ

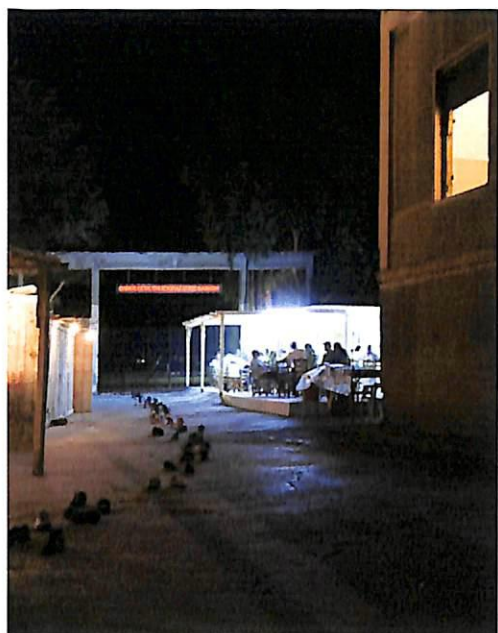
Ο καλλιτέχνης, με την τοποθέτηση-εύρημα των παλιών παπουτσιών ως οδηγούς ήδη από την είσοδο, αφενός μεν ενώνει άμεσα το παρόν της σύγχρονης πόλης με το παρελθόν και τις μνήμες που ζυπνά το παλιό εργοστάσιο, αφετέρου, δε, δημιουργεί τις προϋποθέσεις εισαγωγής τού θεατή σε μια μεταφυσική διάσταση ενός κόσμου τεχνητού που ο ίδιος έχει σκηνοθετήσει. Η όλη διαδικασία δημιουργίας ενός μικρόκοσμου στο κέντρο της πόλης, «ενός κόσμου μέσα στον κόσμο», δε διαφέρει από το σκεπτικό οροθέτησης και περιχαράκωσης ενός τεμένους, ενός ιερού. Τα χρησιμοποιημένα παπούτσια, από τη φύση τους λαλούντα σύμβολα της φθοράς και του ίχνους, λειτουργούν άμεσα ως αντικείμενα-φορείς μνήμης ανθρώπων βιωμάτων, μεταφέροντας στο παρόν τη μακρινή ηχώ των βημάτων πολλών γενεών εργατών που διάβαιναν καθημερινά τις πόρτες του σαπωνοποιείου.

The artist, by this inventive choice of using old shoes as our guides, right from the very entrance, not only directly connects the present of the modern city with its past and the memories, which the old factory awakens, but also creates the preconditions necessary in order to introduce the viewer to the metaphysical dimension of an artificial world which he has composed. The whole process of creating a microcosm in the middle of the city, "a world within a world", is not at all different from the process of delineating and marking off a sacred sanctuary. The old shoes, by their very nature as expressive symbols of wear and of footprints, serve as objective correlatives to the memory of human lives and carry forward into the present the distant sounds of the steps of many generations of workers who daily passed through the doors of the Soap Works.

Τα ίχνη τους, αποκλίνοντας συχνά από τον κεντρικό άξονα του προτεινόμενου δρομολογίου, ξετυλίγουν σιγά σιγά το κουβάρι της μνήμης μέσα από το λαβύρινθο του χρόνου, προκειμένου να μας οδηγήσουν σε διάφορες αίθουσες του εργοστασίου, που μοιάζουν να έχουν μετατραπεί σε θύλακες συσσωρευμένης μνήμης. Στόχος αυτών των σταθμών του επισκέπτη είναι να παγιευτεί όραση και ακοή σ' ένα συγκινησιακό παιχνίδι ανακάλυψης της χαμένης συλλογικής μνήμης, που ωστόσο συνεχίζει να υπάρχει για κάποιους που επιμένουν να ζουν και να θυμούνται. Αν ανακαλύψουμε ξανά τη χαμένη μας μνήμη, είναι σαν να ανακαλύπτουμε ξανά τη χαμένη μας ταυτότητα. Κατά συνέπεια, ο Μάριος Σπηλιόπουλος μας προτείνει ένα δρόμο αυτογνωσίας με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που βίωνε τη μύηση όποιος παρακολουθούσε τα Ιερά της Ελευσίνας Μυστήρια. Αυτός ουσιαστικά είναι και ένας από τους λόγους που ο καλλιτέχνης διάλεξε τη συστηματική υπενθύμιση των Μυστηρίων δίπλα στα σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα που αναφέρονται στην Ελευσίνα του σήμερα.

Their path, often diverging from the central axis of the tour, unwinds the skein of memory within the labyrinth of time in order to lead us into different halls of the factory, which have been transformed into pockets of recollection. The purpose of these stopping points is to entrap both sight and hearing in an emotional game of discovery of forgotten collective memory, which will continue to exist as long as there are people who live and remember. If we can but rediscover our lost memories – it is as if we were rediscovering our lost identity as well. Thus, Marios Spiliopoulos proposes to us a road of self-discovery in exactly the same way as an initiate would follow the sacred rituals of the Eleusinian Mysteries. This is actually the reason why the artist chose to position the systematic reminder of the Mysteries alongside audiovisual references to modern-day Eleusina.

© Christos Simatos

Συγχρόνως με τις εικαστικές αυτές προαναφερθείσες μεθόδους, ο Μάριος Σπυλιόπουλος επιτυγχάνει να μετατρέψει σε κυριολεκτική εικόνα αυτό που μεταφορικά μπορεί να δηλώνει η ρήση του ότι ένας ερειπώνας μπορεί να γίνει «εργοστάσιο παραγωγής μνήμης». Αν αυτό το εργοστάσιο, όπως και κάθε εργοστάσιο, έχει ως σκοπό κατά τη διάρκεια της ζωής του να παράγει και να αποθηκεύει καταναλωτικά προϊόντα, ως ερειπώνας, στη μεταθανάτια ζωή του, μπορεί να παράγει και να αποθηκεύει άυλες μεν αλλά πολύ σημαντικές αξίες, όπως οι μνήμες μας και τα βιώματά μας.

Τη σημασία και το ρόλο της μνήμης, ως αναπόσπαστου συστατικού της διαμόρφωσης της ιστορικής σκέψης, έρχεται να υπογραμμίσει και η φωτεινή επιγραφή που ο καλλιτέχνης τοποθέτησε στην είσοδο του εργοστασίου: «όλβιος όστις της ιστορίας έσχεν μάθησιν».

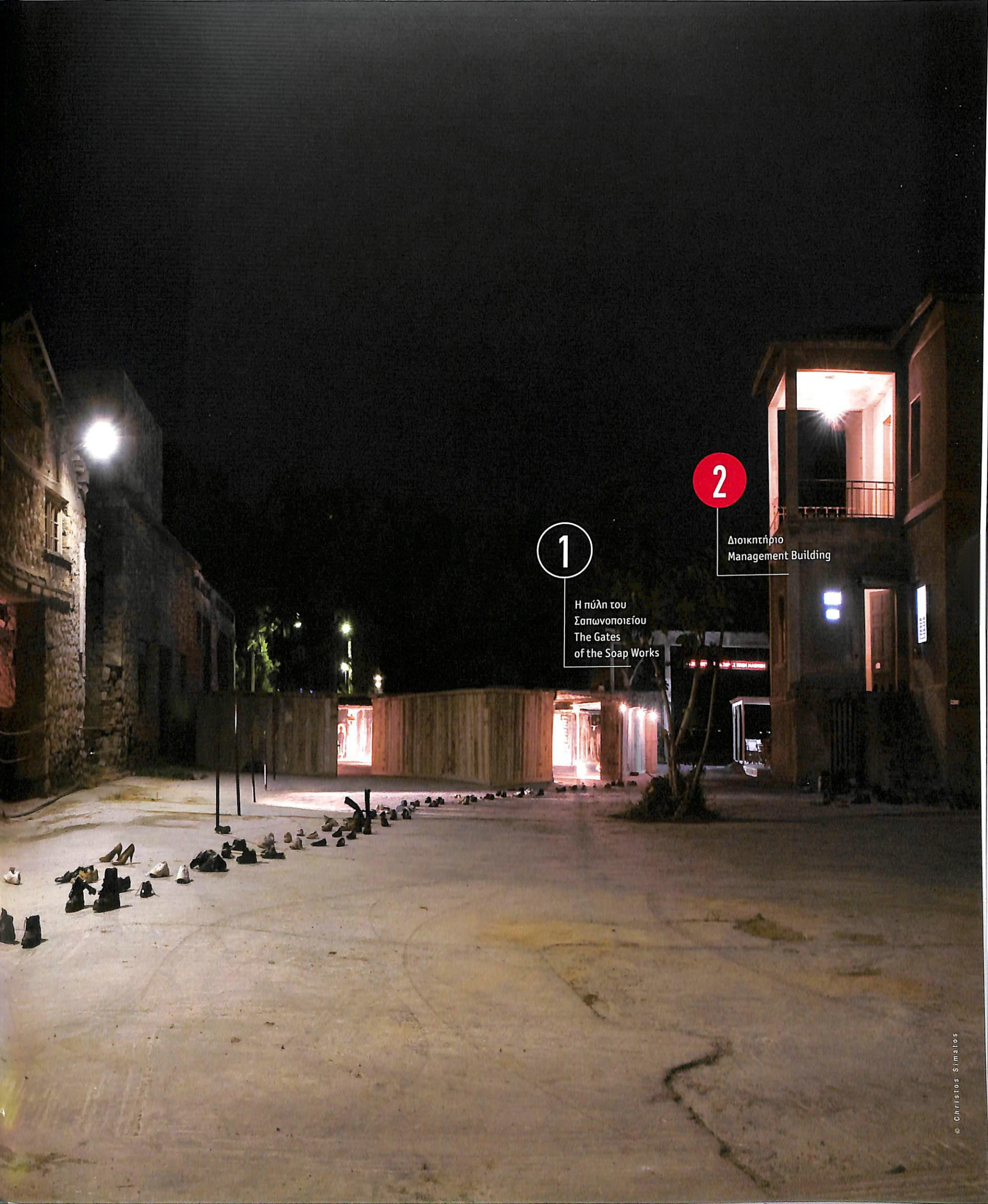
At the same time as he is employing the abovementioned artistic methods, Marios Spiliopoulos succeeds in giving a literal meaning to his otherwise metaphorical statement – that a ruin can indeed become a “memory factory.” If this factory, as with any factory, has as its purpose the production and storage of material consumer products, as a ruin, in its afterlife, it can produce and store immaterial but important values such as our memories and experiences.

At the entrance to the factory the artist has placed an illuminated epigram to underscore the critical role and importance of memory in shaping historical thought: – “happy he who has learned history.”

3

Δρόμοι της προσφυγιάς
Roads of Flight

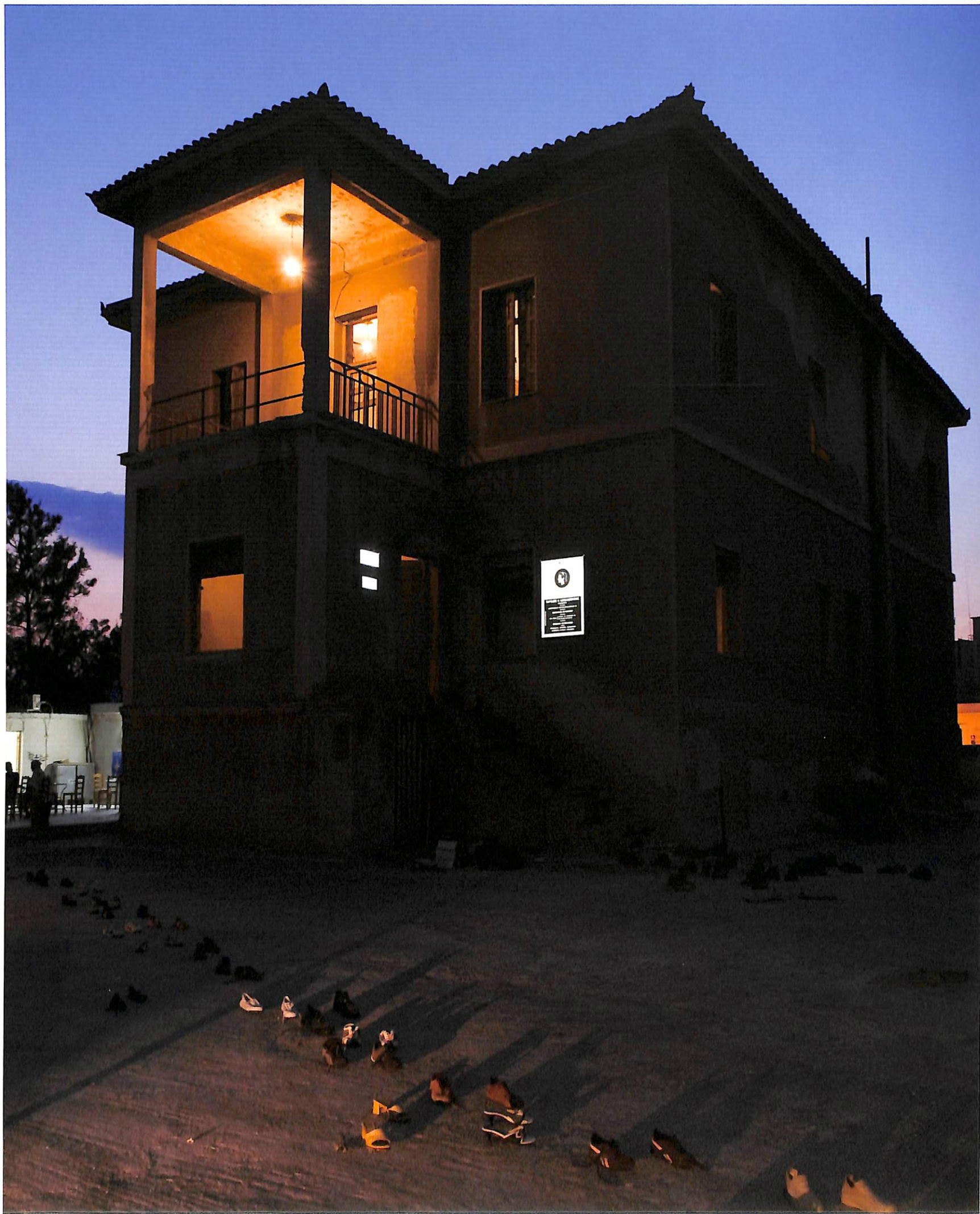

1

Η πύλη του
Σαπωνοποιείου
The Gates
of the Soap Works

2

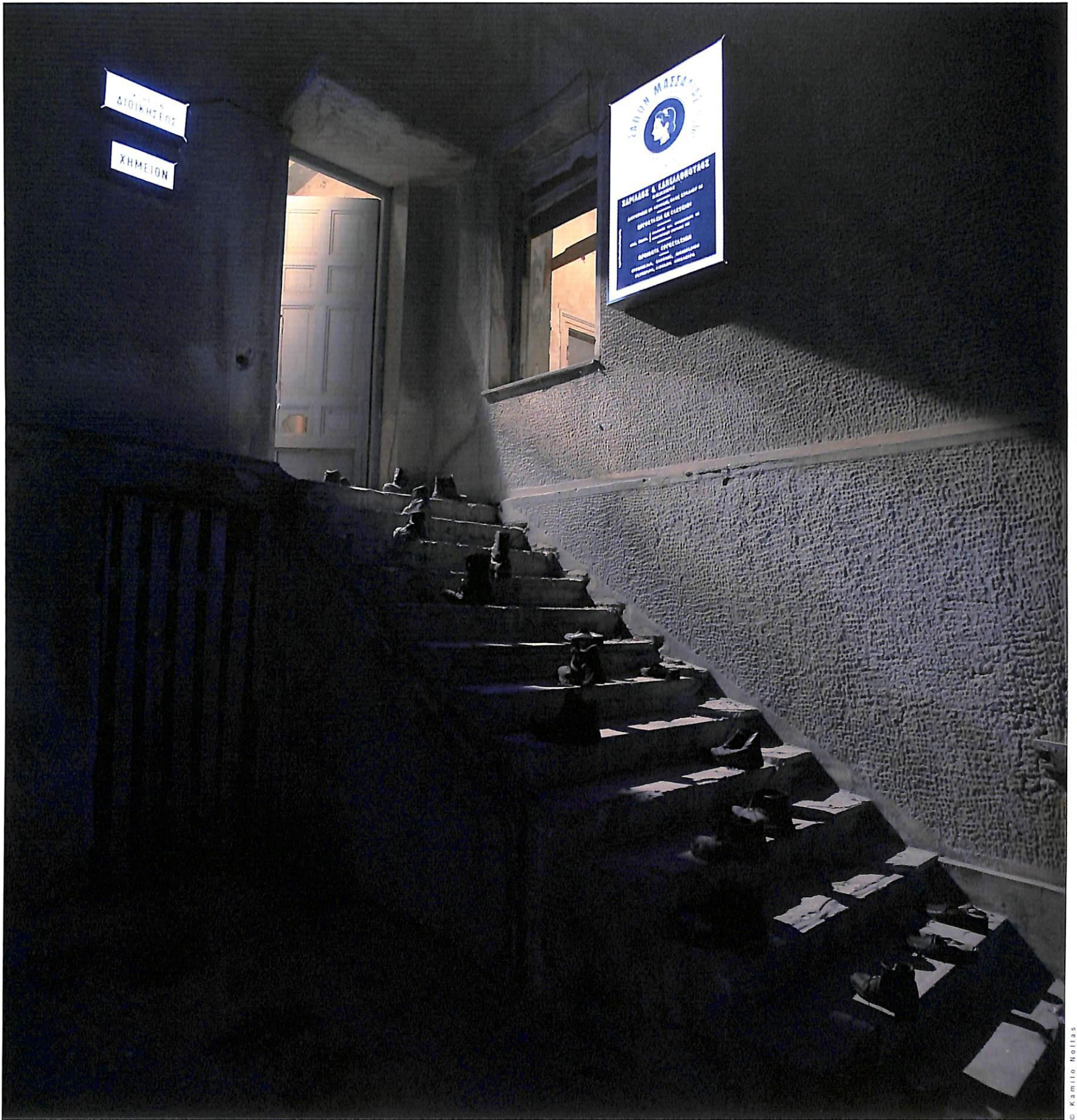
Διοικητήριο
Management Building

2 Διοικητήριο Management Building

Πρώτος σταθμός του θεατή στο ταξίδι του στη μνήμη και το χρόνο είναι το κτίριο της Διοίκησης του Σαπωνοποιείου. Η παλιά ταμπέλα με το λογότυπο της Εταιρείας επανατοποθετείται στην είσοδο (Σάπων Μασσαλίας, ΑΒΕ Χαρίλαος & Κανελλόπουλος – Χημικοί, Εργοστάσια εν Ελευσίνι, Σάπων, Πυρηνέλαιο, Κικινέλαιο, Γλυκερίνη, κ.λπ.), το κτίριο φωτίζεται, όλα φαίνονται να λειτουργούν όπως παλιά. Τα άδεια παπούτσια που συνωστίζονται στα σκαλοπάτια του, σχηματίζοντας μια ουρά, σε κάνουν αυτόματα να σκεφτείς τους έργατες που περιμένουν με αγωνία να προσληφθούν, ν' απολυθούν, να πληρωθούν, ή να ζητήσουν κάποια χάρη από τ' «αφεντικά», όπως εκείνοι θα λέγανε. Όσο πλησιάζεις, νιώθεις πως υπάρχουν μνήμες ανεξίτηλες που στοιχειώνουν το παλιό Διοικητήριο: Αδιάκοπα κροταλίσματα γραφομηχανών, συνομιλίες υπαλλήλων, επιτακτικά κουδουνίσματα τηλεφώνων αναδύονται από τα άδυτα του κτιρίου, αναπλάθοντας έτσι πιστά το οπτικοακουστικό σκηνικό που βίωσαν κάθε πρωί οι εργαζόμενοι διαβαίνοντας την πύλη.

The first stop along this journey through memory and time is the building which housed the Soap Works's management. Over the entrance hangs the old sign bearing the company's logo (Marseilles Soap, ABE Harilaos & Kanellopoulos – Chemists, Factory in Eleusina, Soap, Olive Oil, Castor Oil, Glycerine etc.); the building is lit up, and everything appears to be functioning as in the old days. The empty shoes crowding the factory stairs form a queue, which automatically makes you think of the workers who waited in agony to be hired, fired or paid – or to ask some kind of favor from the “bosses”, as they would call them. The closer you come, the more you feel the presence of memories haunting the old management building: the constant rattling of typewriters, the conversation of the employees, the urgency of ringing telephones – all these sounds emerge from the sanctum of the building, faithfully recreating the sights and sounds the workers experienced every morning as they passed through the factory gates.

Πόση βαθιά θλίψη και πόση πικρή μελαγχολία
 αναδύεται απ' τη θέα και μόνο ενός ζευγαριού παλιών
 παπουτσιών. Όταν σκεφτείς τα βήματα που έκανες,
 ο Θεός ξέρει για πού, το γρασίδι που πάτησες,
 τη λάσπη που μάζεψες... το ξεχαρβαλωμένο δέρμα
 χάσκει σαν να σου λέει: «Και τώρα, ανόητε, αγόρασε
 ένα καινούργιο ζευγάρι γυαλιστερά λουστρίνια,
 τριζάτα παπούτσια - θα γίνουν κι αυτά σαν κι εμένα,
 και κάποια μέρα σαν κι εσένα...»

Από γράμμα του Φλωμπέρ στην Κολέτ

How much deep sorrow and how much bitter melancholy is expressed
 by the sight alone of a pair of old shoes? When you think of all the steps
 you 've taken, God knows where, the grass you 've trodden, the mud
 you 've picked up... the dilapidated leather, gaping as if to say: "And
 now, you idiot, go buy another pair of shiny, squeaky new shoes - they
 too will become like me some day, and some day like you too..."

From a letter of Flaubert to Colette

Από το σκούρο άνοιγμα του εσωτερικού μέρους των παπουτσιών προβάλλει αλύγιστος ο μόχθος των βημάτων της καθημερινής δουλειάς. Μέσα στο συμπαγές βάρος των παπουτσιών έχει μαζευτεί η καρτερικότητα του αργού βαδίσματος ανάμεσα στις μακρόσυρτες και μονότονες αυλακιές του αγρού, πάνω από τον οποίο φυσά δριμύς άνεμος. Πάνω στο δέρμα βρίσκεται αποτυπωμένη η υγρασία και το βαρύ χρώμα του εδάφους. Κάτω από τις πατούσες είναι χαραγμένη η μοναξιά του μονοπατιού κατά το ηλιοβασίλεμα. Μέσα στα παπούτσια δονείται το κρυφό κάλεσμα της γης, η σιωπηλή της προσφορά του ωριμασμένου σιταριού και η ανεξήγητη παραίτησή της κατά την ώρα του αποκαμωμένου ανασασμού μέσα στο χειμωνιάτικο χωράφι. Μέσα απ' αυτά τα παπούτσια σέρνεται ο ανέκφραστος φόβος για την εξασφάλιση του ψωμιού, η άφωνη χαρά για το ξεπέρασμα της βιοτικής ανάγκης, το τρεμούλιασμα κατά την ώρα του τοκετού και η ανατριχίλα για την απειλή του θανάτου.

M. Heidegger, «Η προέλευση του έργου τέχνης», *Τα παπούτσια* του Van Gogh, Άγρα 2006.

From the dark patch, the inner parts of the shoes, one sees the unyielding drudgery of the steps of daily labor. The solid weight of the shoes encloses the painstakingly slow walking between the long, monotonously repeated furrows of the field, over which the bitter wind blows. The dampness, the heavy color of the soil, have stained the leather. And on the soles, we read the loneliness of the track at sunset. The secret calling of the earth vibrates inside the shoes, the way the earth silently yields mature grain, the way the earth resigns, so inexplicably, exhausted exhaling in the wintry field. Through these shoes passes an unspoken fear about tomorrow's bread, the soundless joy of making ends meet, the trembling during child-birth, the chilling threat of death.

M. Heidegger, "The Origin of the Work of Art" in *M. Heidegger, Basic Writings*, Routledge, 1978/1999.

4

Οι Μύστες
The Initiates

5

Βιομηχανικές αναμνήσεις
Industrial Memories

3

Δρόμοι της προσφυγιάς
Roads of Flight

3 Δρόμοι της προσφυγιάς Roads of Flight

Άφιξη Μικρασιατών προσφύγων
στην Ελευσίνα (1922).

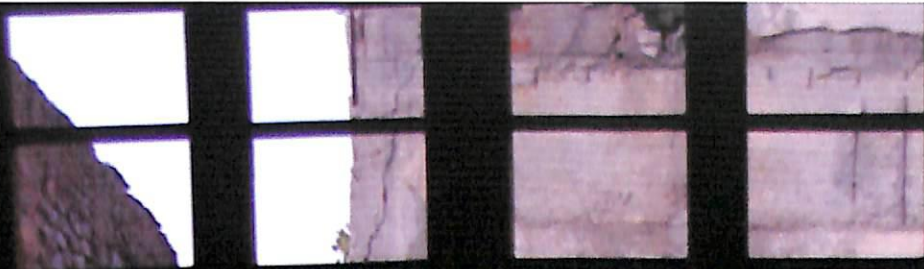
Arrival of refugees from
Asia Minor to Eleusis (1922).

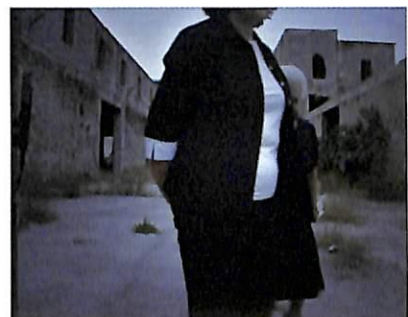
Με την είσοδο στην πρώτη μεγάλη αίθουσα του Σαπωνοποιείου η συναισθηματική φόρτιση είναι άμεση, καθώς ανασύρονται οι μνήμες μιας περιόδου ιδιαίτερα ευαίσθητης για τον Ελληνισμό, της Μικρασιατικής καταστροφής. Εδώ, ο Μάριος Σπηλιόπουλος στήνει ένα λιτό σκηνικό όπου τα φθαρμένα αντικείμενα των προσφύγων αφηγούνται με θεατρικούς όρους το μαρτύριο του ξεριζωμού. Μια σπάνια αρχειακή φωτογραφία, στο βάθος, σε ταξιδεύει πίσω στο χρόνο και σε εισάγει, με τον πιο δραματικό τρόπο, στη στιγμή της άφιξης των προσφύγων στο λιμάνι της Ελευσίνας. Άνθρωποι βρόμικοι, σκελετωμένοι, με διάχυτη απόγνωση ζωγραφισμένη στα μάτια τους, στριμώχνονται σκεπασμένοι με κουβέρτες στην προκυμαία. Τα στρατιωτικά σιδερένια κρεβάτια και τα φθαρμένα ρούχα της δουλειάς, που τοποθέτησε ο καλλιτέχνης στο χώρο, σε διάλογο με τις γυμνές πέτρες του ασοβάτιστου τοίχου και τον υποκίτρινο φωτισμό, συνθέτουν αυτόματα το σκηνικό που στήθηκε όταν οι πρόσφυγες βρήκαν στο εργοστάσιο πρόχειρο κατάλυμα.

Upon entering the first large hall of the Soap Works, you experience a wave of emotion as memories of an especially sensitive period for Hellenism – the Asia Minor Disaster – begin to emerge. Here Marios Spiliopoulos has staged a subtle scene in which the worn belongings of the refugees tell their tragic tale of deracination in theatrical terms. A rare archival photo in the background takes you back in time and dramatically introduces you to the arrival of the refugees at the harbor of Eleusina. Human beings – filthy, skeletal, draped in rough blankets, and with despair written all over their faces – jam the quay. The iron army cots and ragged work clothes which the artist has placed in dialogue with the bare stones of the unplastered walls, and the dim yellow lighting bring to life again the scene encountered by the refugees who found rough refuge in the factory.

Τραγουδούν οι κυρίες / Singing: Μαρία Θεολόγου - Γιαννούλη / Maria Theologou - Giannouli, Ειρήνη Πολιτάκη / Irene Politaki, Μαρία Λάσκου / Maria Laskou. (video 11' 54 min | loop)
ΑΡΙΣΤΕΡΑ / LEFT Μαρία Θεολόγου - Γιαννούλη / Maria Theologou - Giannouli.

Οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους το πνεύμα ενός παλιού πολιτισμού, επαγγελματικές εμπειρίες και πάνω απ' όλα χαρούμενη αντίληψη για τη ζωή. Χαίρονταν τα μικρά χωματένια σπιτάκια που άστραφταν από την πάστρα και τον απλωμένο ασβέστη στο πάτωμα. Κρέμασαν κολλαριστά κουρτινάκια στους φεγγίτες κι έμαθαν τις Λεψινιώτισσες πως η γυναίκα δεν κάνει μόνο παιδιά και χωράφια με τον άντρα της, αλλά μπορεί να τρώει στο ίδιο τραπέζι μαζί του.

The refugees brought with them the spirit of an old civilization, professional experience and, above all, an optimistic view of life. They were happy with the small huts which shone with tidiness and whitewashed floors. They hung ringed curtains across the tiny windows and showed the women of Eleusina that a woman doesn't just make children and work in the fields with her husband – but eats at the same table with him too.

ΗΤΟ ΠΕΡΑ ΑΠΟ
ΟΙΣ

Προνομιούχοι στον τόπο τους, στοιβάχτηκαν έπειτα ως εργάτες στην καινούργια πατρίδα κάτω από συνθήκες δύσκολες, για να υπηρετήσουν το νεοελληνικό όνειρο της ανάπτυξης. Τα σκουριασμένα σίδερα, τα κουρελιασμένα ρούχα και οι κακοτράχαλες πέτρες μοιάζουν να τραγουδούν από μόνα τους την κακή μοίρα αυτών των ανθρώπων. Τη φωνή των υλικών δυναμώνουν τραγούδια μικρασιάτικα, σπαρακτικά, που ηλικιωμένες γυναίκες ξαναθυμούνται μπροστά στην κάμερα (όπως μας δείχνει σχετικό βίντεο) καθώς επιστρέφουν στο χώρο αυτόν που ανακαλεί τις κακουχίες της γενιάς τους.

From privilege to poverty, the refugees found themselves crammed together under difficult circumstances in their new homeland, struggling to serve the modern Greek dream of development. The rusted iron, worn out clothing and the rough stones seem to sing out on their own a dirge of the refugees' bitter fate. The voice of these materials is amplified by heartbreaking songs of Asia Minor that old women recall for the camera (as we see in the video installations) – as they return to this place which brings back all the hardships of their generation.